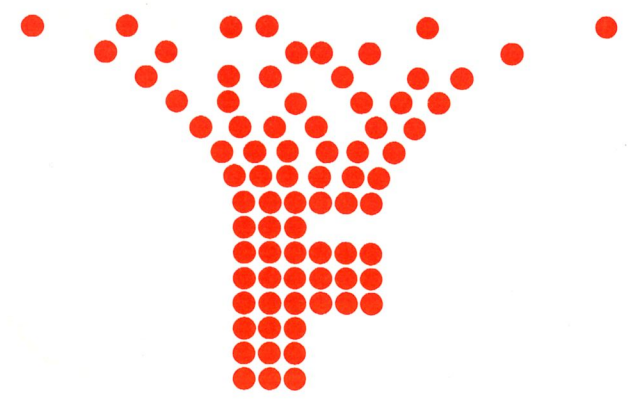
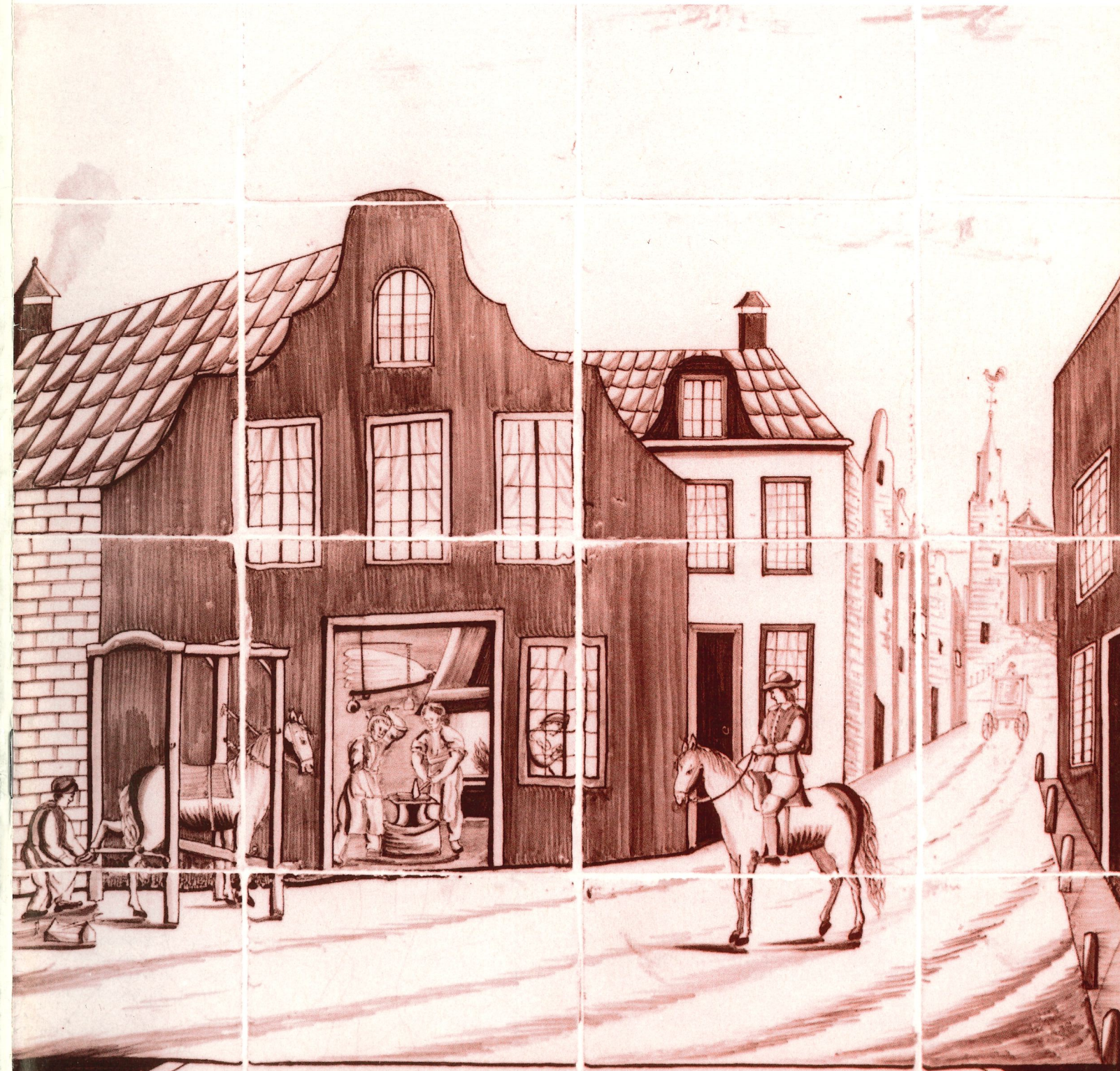

*Tijdschrift voor verleden en heden
van Oost Utrecht.
Tevens officieel orgaan van
de Stichting Museum Flehite en
de Oudheidkundige Vereniging Flehite.
26e jaargang nr. 1/2, september 1997*

Flehite

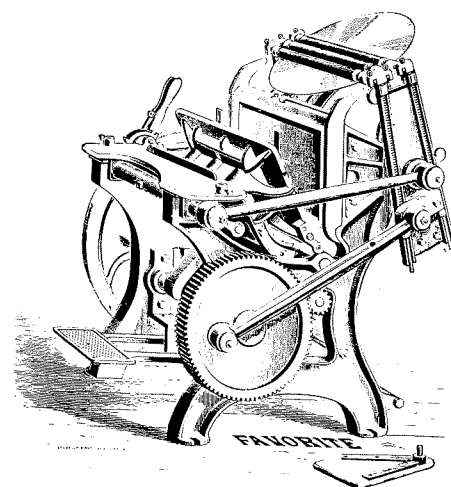

VULKANUS.

ST. LOOY.

zo'n drukpers
vindt u nog bij ons,

als museumstuk . . .

Wij zijn erg blij met dat oude drukpersje. 't Doet ons terugdenken aan die tijden, van vakmanschap. Dat vakmanschap hebben we nog, want ook vandaag-de-dag besteden we alle aandacht aan het werk, dat onze opdrachtgevers ons toevertrouwen. De persen zien er nu anders uit . . . Ons kwaliteitsgevoel is gebleven.

bv drukkerij g. j. van amerongen

amsterdamseweg 59 amersfoort
tel. 033-46 72 111

Flehite

Inhoud

L. van Hoorn-Koster
Zo maar een huis in de Krommestraat

Neeltje Verhulst
Everard Meyster

Kroniek

Boekbesprekingen

Korte aankondigingen

Varia

Op het omslag:
Tegeltabelau uit de smederij van G. Blok in de Krommestraat (detail).

Redactie

drs. B. G. J. Elias, *hoofdredacteur*.
mr. R. A. Boswijk, dr. J. A. Brongers,
mevr. drs. J. de Cock-Buurman, dr. J. Hovy,
drs. R. M. Kemperink,
drs. P. C. B. Maarschalkerweerd.

Redactieadres, abonnementen, advertenties
Museum Flehite, Breestraat 80,
3811 BL Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.

Abonnementen

Leden Oudheidk. Vereniging Flehite: gratis.
Abonnementen: f25,-,
instellingen: f35,- per jaar.
Gironr. 437683 t.n.v. administrateur
tijdschrift Flehite. Amersfoort.

Museum Flehite

Westsingel 50, Amersfoort.
Telefoon: 033-4619987.
Geopend 10-17 uur.
Zaterdag en zondag 13-17 uur.
Maandag gesloten.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: mr. R. A. Boswijk
p/a Breestraat 80, 3811 BL Amersfoort.
Lidmaatschap: f35,- per jaar.

Najaarsactiviteiten in en rond Flehite

Amersfoort binnen.

Interieurs uit de zestien stadswijken

- 4 Wat zou je in Amersfoort allemaal te zien krijgen als je er door de ramen naar binnen keek?
- 9 Zijn er verschillen tussen interieurs van het Bergkwartier, het Soesterkwartier of Nieuwland? Wat vindt de bewoner zelf bijzonder aan zijn inrichting? Deze vragen worden beantwoord op een tentoonstelling die van 27 september tot en met 26 oktober 1997 te zien is in Museum Flehite. De expositie is opgebouwd rond 20 fotovergrotingen van Marc van der Kort, die de bewoners in hun interieur heeft geportretteerd. Alle zestien wijken van Amersfoort zijn daarbij vertegenwoordigd. Ook het favoriete voorwerp uit elk interieur wordt tentoongesteld. Dat kan een markant schilderij zijn, een stijlmeubel, een grote knuffel, een zeldzame plant of een verzameling houten poppetjes. De Amersfoortse Courant begon medio augustus met een begeleidende artikelenreeks. Deze loopt door zolang de tentoonstelling te zien is.

Museum Flehite, 27 september - 26 oktober 1997

Van Nicolaas tot Sinterklaas

Waar komt het Sinterklaasfeest vandaan? Waarom rijdt de Sint op een paard over de daken en beoordeelt hij of de kinderen wel zoet zijn? Hoe kwam hij aan Zwarte Piet? En waarom strooit die met lekkers of straft hij met de roe? De geschiedenis van het Sinterklaasfeest zit vol verrassende elementen. Wie wist bijvoorbeeld hoe belangrijk Sint Nicolaas was voor jonge meisjes die graag wilden trouwen? Vandaar de vrijers van speculaas. Ook de suikerbeesten, het hooi, de wortel enzovoort vragen om toelichting. Op de expositie zijn historische voorwerpen en afbeeldingen te zien uit de belangrijkste Nederlandse Sinterklaascollecties.

Museum Flehite, 8 november - 14 december 1997

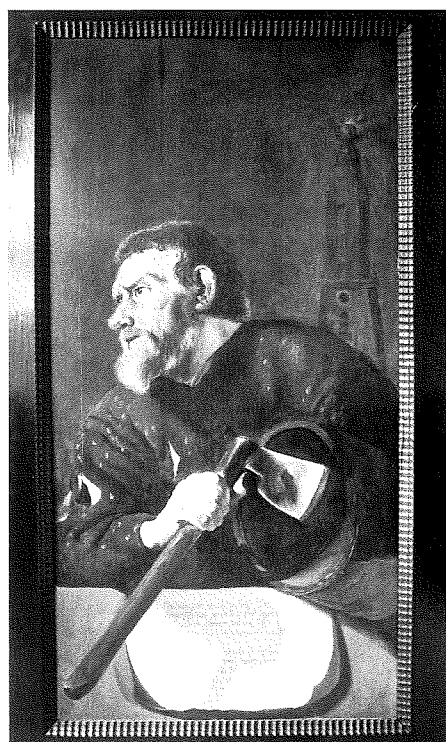
De Ploegh kijkt in de keuken

Enige tijd geleden werden de leden van het Amersfoorts Kunstenaars Genootschap De Ploegh gevraagd om deel te nemen aan een tentoonstelling in het Culinaire Museum. De bedoeling was dat zij nieuw werk zouden inleveren, dat bij voorkeur geïnspireerd zou zijn op de diverse uitingen van de Amersfoortse horeca: terrassen, restaurants, keukens e.d. Op deze wijze zou een typisch aspect van de Amersfoortse samenleving vastgelegd worden. Niet alle kunstenaars hebben zich letterlijk aan deze opdracht gehouden, maar het gevolg is wel geweest dat een heel diverse artistieke benadering van het thema 'eten en drinken' is ontstaan. Schilderijen, tekeningen, keramiek, ruimtelijk werk e.d. van de hand van onder meer Willy Belinfante, Laetitia de Haas, Hendrik Jan Visser, Lau Heidendaal, Frans Haks, Inez Fritschy, Madelon Revermann, Lucia Davenschot en Dori Schoonderwoerd zorgen voor een verrassende variatie.

Culinair Museum, 12 oktober - 23 november 1997

Zo maar een huis in de Krommestraat

L. van Hoorn-Koster

Jacob van Campen, Portret van Lenaert Nicasius met de brandende O.L.V.-toren.

De Krommestraat behoort samen met de Langestraat tot de oudste straten van Amersfoort. De Langestraat moet reeds in zeer vroege tijden deel hebben uitgemaakt van een doorgaande verbinding van het westen en zuiden naar het oosten van het land. Bij de overgang van de waterloop thans gevormd door de Korte- en Langebracht ontstond toen een klein overslag- en handelscentrum met bijbehorende eenvoudige herbergen en stallingsruimten. Dicht hierbij, op de iets hoger gelegen gronden, werd een bestuurlijk centrum ingericht. Aan de binnenzijde van de Langebracht vestigden zich al gauw ambachtslieden en handelaren. In het begin van de 16de eeuw was een zekere Evert Albertsz eigenaar van een huis dat het onderwerp is van dit artikel en dat stond op de plaats van het huidige pand Krommestraat nr. 37 op de hoek van het verbindingsstraatje naar de Hof, tegenwoordig

bekend als Achter het oude Stadhuis. Het was een groot huis met daarachter en deels terzijde ervan nog twee bijbehorende kleine woningen die in die tijd veelal werden aangeduid met 'cameren'.

Evert Albertsz, wiens beroep niet bekend is maar die een welgesteld man was en enkele malen als schepen zitting had in het stedelijk bestuur, overleed vóór het jaar 1545. Zijn dochter Beertgen erfde van haar vader behalve het woonhuis met bijbehoren in de Krommestraat ook nog verscheidene andere huizen en enkele percelen land. Zij was gehuwd met Jan Jansz van Velpen. Binnen enkele jaren verkocht het echtpaar al hun onroerende eigendommen. Ook het huis van haar vader in de Krommestraat werd in 1554 verkocht en wel aan Jan Roloff van Grol en diens vrouw Elisabeth. Tegelijk transporteerde Van Velpen aan dit echtpaar een lege hofstede die ook aan zijn schoonvader had behoord en gelegen was tegenover het huis en zich uitstrekte tot aan de Langebracht tussen de huizen van Frans Meynsz (de latere brouwerij De Kroon) en Geryt Cornelisz (de brouwerij De Eenhoorn).¹⁾

In 1560 verkocht Jan Roloff van Grol het huis met de twee annexe woninkjes aan Willem Sael van Sambrinck en diens vrouw Wilhelmina Goorts Volkendr.²⁾ Deze laatste is vóór het jaar 1572 overleden. Willem Sael hertrouwde met Elisabeth van Dompelaer. Hij wordt in 1572 genoemd als kerkmeester van de Lieve-Vrouwekapel en zijn naam komt onder meer voor op de quotisatie-cedulle van het jaar 1585 (= lijst met belastingaanslagen), volgens welke hij zes gulden huisgeld per jaar verschuldigd was.³⁾ In 1590 verkocht Willem Sael een van de twee achter het grote huis staande huisjes aan Reyer Aertsz en diens vrouw Lubbertgen die het al enige tijd bewoonden.⁴⁾ Aangezien zij later niets meer over dit woninkje vernemen moeten wij aannemen dat het na korte tijd wegens bouwvalligheid is afgebroken. Willem Sael is vóór 1595 overleden want in dat jaar transporteerden zijn zoon Henrick Sael en Elisabeth van Dompelaer, die de weduwe van Willem Sael wordt genoemd, als moeder voor Albert Sael haar jongste zoon, aan Jan van Vanevelt en diens vrouw Margriet Jan Joostendr het huis 'met het

hoofgen en de lege plaetse achter aen, met een steech besijden die opcamer opte straet uytgaende ende noch die loodse ende de halve put daeraen behorend soe Willem Sael die leest gepossideert en achtergelaten heeft.'⁵⁾

Willem Sael was een gefortuneerd man. Van diens leven en activiteiten is vrijwel niets bekend echter wel van zijn zoon Henrick Sael. Deze studeerde in Utrecht medicijnen, welke studie hij in 1587 met succes afsloot. In 1595 volgde hij mr. Peter Ruysch op als administrateur en beheerder der goederen van het Heilig Sacramentshuis (later bekend als Bloklandsgasthuis). Hij maakte een aantal jaren deel uit van de magistraat en was enkele malen lid van het college van weesmeesters der stad.

Margriet Jan Joostendr, de echtgenote van de nieuwe eigenaar Jan van Vanevelt, had van haar ouders een huis geërfd dat eveneens in de Krommestraat stond. Het werd aan een zijde belend door de 'stadswedde' en aan de andere zijde door het huis van Peter Gijsbertsz de moutmaker, eigenaar van een der zelfstandige mouterijen die de stad toen nog rijk was.⁶⁾ Eerst in 1587 werd dit huis door Van Vanevelt en zijn vrouw verkocht.⁷⁾ Dit wed (= drenkplaats voor paarden) in de Krommestraat waarvan reeds in 1440 sprake is en dat volgens raadsresoluties van 1639 en 1644 door de stad werd gerenoveerd, is tot in onze dagen bewaard gebleven, zij het thans als 'brandgang' die gebruikt wordt als toegang tot de rondvaartboten van de Waterlijn.⁸⁾

Jan van Vanevelt wordt nog genoemd in een quotisatie-cedulle van het jaar 1604, maar in 1614 blijkt dat hij is overleden.⁹⁾ Zijn dochter Wendelmoet erfde het huis van haar ouders.

Zij trouwde in januari 1619 met Diderick van Rijnsteyn, zulks zeer tegen de zin van diens vader Henrick Dircksz van Rijnsteyn. Uit het huwelijk werden vier jongens en twee meisjes geboren. Diderick overleed omstreeks het jaar 1646. Het huis in de Krommestraat had hij echter reeds verkocht en wel aan één der meest vermaarde figuren uit Amersfoorts verleden namelijk Lenaert Nicasius, die er het forse bedrag van 2000 gulden voor betaalde. Uit de koopvoorwaar-

Detail van verkoopakte door Diderick van Rijnsteyn aan Lenaert Nicasius van het huis in de Krommestraat uit 1632.

Detail van verkoopakte door Diderick van Rijnsteyn aan Lenaert Nicasius van het huis in de Krommestraat uit 1632.

den blijkt dat Van Rijnsteyn van de koper als speldengeld voor ieder van zijn kinderen een gouden rozenobel in specie (= in klinkende munt) verlangde.¹⁰⁾ Lenaert Nicasius was op 15 juni 1619 gehuwd met Ytgen Aertsdr. In 1622 werd zijn zoon Nicasius Lenaerts geboren die op 3 oktober 1622 door zijn vader ten doop werd gehouden. Lenaert Nicasius was evenals Peter Woutersz van Lockhorst aangesteld als stadstimmerman. Hij was een veelzijdig ambachtsman, want bij alles wat er van stadswege werd gebouwd, gerestaureerd of vernieuwd waren hij en Peter Woutersz betrokken. Hij is echter vooral bekend geworden als redder van de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Op vrijdag 7 februari 1651 brak er in de torenspits tengevolge van blikseminslag brand uit, die door het doortastend moedig ingrijpen van Lenaert tijdig kon worden bedwongen. Als beloning kreeg hij behalve nieuwe kleren een pensioen van 50 gulden jaarlijks en verleende de magistraat aan zijn zoon Nicasius het recht van opvolging in de functie van zijn vader. Maar niet alleen Lenaert was naar boven gesnel, hij kreeg hulp van nog zeven mannen die met hem de lange nauwe trap op ijden met bijlen

en zagen om de brandende spits zo snel mogelijk te slopen. Ook deze helpers werden beloond. Zij ontvingen van de magistraat een bedankje en een som geld variërend van 36 gulden aan Jan Bosch tot 10 gulden voor Pauwels Dolie en Johan Huiberts. In de marge van de raadsresolutie waarin dit is vermeld is later bijgeschreven 'zie 4 januari 1658', waaruit afgeleid kan worden dat Lenaert Nicasius toen is overleden. Lenaert nam naast het werk voor de stad ook wel opdrachten van particulieren aan. Een voorbeeld dat wij hiervan uit de archieven kennen is het volgende. In 1644 kochten Jan Jansz de Vlieger en zijn vrouw Magdalena Tijmsdr een huis op de Hof (thans nr. 32) voor de prijs van 1400 gulden. Het echtpaar kwam uit Amsterdam en voor zij in het pas gekochte huis trokken verzochten zij Lenaert en de metselaar Gerrit Jansz hun huis te willen renoveren. Zowel het bestek dat Lenaert maakte als dat van Gerrit Jansz zijn bewaard gebleven. Tot in de kleinste details geven zij aan wat zij zullen herstellen. Lenaert begrootte zijn werk op 150 gulden en Gerrit berekende voor zijn taak 85 gulden. Het geheel werd tot volle tevredenheid van De Vlieger uitgevoerd.¹¹⁾ Uit het register van

gereformeerde lidmaten in het archief der Hervormde Gemeente blijkt dat Jan de Vlieger direct na zijn vestiging in Amersfoort, als wonende op de Markt, op 22 juni 1644 als lidmaat werd aangenomen. Tien jaar later verkocht het echtpaar het huis op de Hof en vertrokken zij weer naar Amsterdam.¹²⁾ Het is niet bekend met wat voor zaken De Vlieger zich in Amersfoort bezig hield. Een feit is echter dat hij niet kon schrijven, want als handtekening bezigde hij zijn huismerk.

Lenaert Nicasius heeft een zeer werkzaam leven gehad. Het lijkt dat hij zich in 1654 was teruggetrokken heeft en aan zijn zoon Nicasius het leeuwendeel van het werk overliet. Hij transporteerde bovendien in dat jaar zijn huis aan Nicasius en diens vrouw. De beschrijving van de ligging van het pand is nauwelijks veranderd: gelegen op de hoek van de Krommestraat tegenover de brouwerij van de inmiddels overleden Willem Bosch (= De Kroon) met het bijbehorende huisje dat toen verhuurd was en werd bewoond door een zekere Christiaan Eeckholt. De koopsom voor het geheel bedroeg 2100 gulden.¹³⁾ Nicasius was gehuwd met Jannetje Jansdr. Zij werden verblijd met de geboorte van een dochter Judith en drie zonen genaamd Nicasius, Leendert en Hendrik. Nicasius was inmiddels volgens de belofte door de magistraat gedaan na de torenbrand van 1651 stadstimmerman geworden, maar evenals zijn vader verrichtte ook hij diverse malen werkzaamheden voor particulieren. Zo deed zijn overbuurman Gisbert van Walickenberg, de nieuwe eigenaar van de brouwerij 'De Croon', die grootse plannen met zijn nieuwe bezit had, een beroep op hem toen hij in 1663 de brouwerij grondig liet verbouwen en moderniseren tot het prachtige pand zoals wij het in grote lijnen nog kunnen bewonderen. Toen begin september het werk zover was gevorderd dat het gebint voor het dak gereed was en de 'meiboom' was geplaatst (= een groene dennentak die men op het gebouw plaatste als het gebint klaar was), gaf Van Walickenberg met gulde hand het nodige 'maybier' (= meibier) om dit feestelijk gebeuren te vieren. (Dit gebruik is enigszins te vergelijken met hetgeen onze huidige bouwvakkers nog ken-

nen als het schenken van 'pannenbier'). Het feest werd gevierd aan de overzijde, in het huis van Nicasius Lenaertsz. Op een zaterdagavond omstreeks half tien kwamen de timmerlieden en de metselaars met hun personeel daar bijeen en werd er in ruime mate genoten van het overvloedig geschonken meibier. Het waren vrijwel allen nog jongemannen die wel eens graag een pleziertje hadden. Dat wij van deze gebeurtenis zo goed op de hoogte zijn komt doordat later op de avond de feestelijkheden wat uit de hand liepen met als gevolg hiervan een gerechtelijk onderzoek. Uit een aantal getuigenissen kan een goed beeld gevormd worden van hetgeen die nacht is voorgevallen. Onder de aanwezigen was ook een speelman. De violist speelde er lustig op los en de stemming was uitstekend. Tegen het middernachtelijk uur drong men er bij de 21-jarige tamboer, Willem Philipsz, die als knecht werkte bij de metselaar Lambert Willemsz, op aan dat hij naar huis zou gaan om zijn trom te halen. Toen hij hiermede was teruggekeerd en een tijdje de trom had geslagen ging het hele gezelschap het huis uit en onder tromgeroel

en het gefiedel op de viool liep men de Krommestraat uit en via de Langestraat en de Kamperbinnenpoort de Kamp op. Aangelokt door de vrolijke muziek sloot zich al spoedig een flinke groep jongelui, waaronder ook enkele meisjes die ook wel voelden voor een verzetje, achter de stoet aan die weldra was aangegroeid tot wel 100 personen. Teruggaande langs Achter de Kamp ontstond er ruzie tussen de feestvierders en enkele wolwevers. Hieronder waren twee broers die naar hun zeggen juist naar bed wilden gaan, maar toen zij de stoet hoorden aankomen het huis uitgingen en zagen dat uit de herberg 'Admiraal Tromp' (een donker, klein en slecht verlicht kroegje) verscheidene mede-drapiers naar buiten kwamen, waarna zij naar de Singel zijn gelopen. Hier is onenigheid ontstaan en er werden stenen naar de stoet feestgangers gegooid. Een paar jonge bouwvakkers draaiden om en dreigden met de groep wevers op de vuist te gaan, die hierop het veld ruimden. Ongeveer bij het huis van de schout (mr. Bartholomeus van Panhuys, bekend van het regentenschilderij van Gerrit van Stellingwerff in de St.

Joriskerk) op de hoek van de Herenstraat, werd er opeens weer met stenen gegooid waarbij een zekere Dirck Willemsen vrij ernstig werd geraakt en verwondingen opliep aan zijn zij, zijn borst en een oog. Door een vriend werd hij naar de chirurgijn Ruitenbeek gebracht om zijn wonden te laten verzorgen. De stoet trok echter weer verder over de Singel naar de Varkensmarkt en zo terug naar het huis van Nicasius Lenaertsz in de Krommestraat. ¹⁴⁾

Dat Nicasius ook wel eens zorgen aan zijn hoofd had mag blijken uit het volgende. In mei 1665 kwam een soort wonderdokter in de stad die enige verbazingwekkende genezingen bewerkstelligde bij patiënten die bij de behandeling door stadgenoten-chirurgijns geen baat hadden gevonden. Het was vreemde dokters echter niet toegestaan in de stad Amersfoort te praktiseren. Daarom werden op 11 mei 1665 verscheidene patiënten door het Gerecht verhoord over de verboden consulten. Onder hen bevonden zich ook Nicasius Lenaertsz en Peter Woutersz van Lockhorst, de beide stadstimmerlieden, alsmede Jan Jansz Palmer, de molenaar Henrick Franz, de spijkermaker Claude Rignet en nog vijf andere met naam genoemde personen. Zij allen verklaarden eensgezind op verzoek van hun genezer mr. Gerrit Fijtgen van IJpenburgh dat hij hen in korte tijd afgeholpen had van hun kwalen. Als eerste kwam Nicasius aan het woord. Hij vertelde dat Van IJpenburgh hem had genezen van een grote open wond aan zijn been, die hij acht jaren geleden had opgelopen als gevolg van een ongeluk. Hij had hieraan al die jaren veel pijn geleden en verscheidene meester-chirurgijns hadden tevergeefs geprobeerd het been te genezen. Ook had hij hem verlost van de helse pijnen veroorzaakt door een ernstige verwonding aan zijn hand. Toen er eens een paal in de grond gedreven moest worden had hij zijn hand nog niet teruggetrokken toen zijn knecht onverhoeds met een ijzeren hamer van 50 tot 60 pond zwaar toesloeg. De hand, aderen en zenuwen waren zo gekneusd dat hij van pijn drie dagen en drie nachten niet had kunnen rusten, noch ook maar iets noemenswaardig kon eten of drinken. De ader van de middelvinger was vol met geronnen bloed, zodat Van IJpenburgh de ader mid-

dendor had gesneden, die daarna in de tijd van acht weken geheeld was. De dochter van Peter Woutersz werd evenals de dochter van Jan Palmer genezen van een 'kwaad' been. Alle patiënten met zeer pijnlijke wonden aan de benen had hij gelukkig kunnen helpen. Iets dat blijkbaar niet aan de Amersfoortse chirurgijns was gelukt. Alle patiënten onder tekenden de attestatie. ¹⁵⁾

Na het verscheiden van hun ouders, Nicasius Lenaerts en Jannetje Jans, werd bij de verdeling van de nagelaten goederen de helft van het eigendomsrecht op het grote huis en het daarbij behorende kleine huis, staande in de Krommestraat op de hoek van Achter het oude Stadhuis, toebedeeld aan hun zoon Leendert en diens vrouw Gerarda Jandr, terwijl de andere helft aan zijn zuster Judith, die gehuwd was met Jan van Veersen Diemers, een bakker, ten deel viel. In 1728 werd door Judith en haar man hun aandeel in de twee huizen overgedragen aan haar broer. ¹⁶⁾

Evenals zijn grootvader Lenaert en zijn vader Nicasius werd ook Leendert door de magistraat benoemd tot stadstimmerman. In 1739 verkocht Leendert beide huizen aan de meester-smid Geurt Loeff en diens vrouw Grietje Couzijns. Men heeft destijds verzuimd dit transport in de protocollen te vermelden. Eerst in 1828 werd door notaris Schijvliet een akte opgemaakt waarin dit transport terloops genoemd wordt. ¹⁷⁾

Geurt Loeff was in 1734 in de echt verbonden met Grietje Couzijns. Zij werden verblijd met de geboorte van twee zonen en twee dochters. Hun zoon Jan werd begin 1739 geboren en zou later in zijn vaders plaats de leiding in de smederij overnemen. Hij huwde in 1770 met Johanna van Bottenheft, die omstreeks 1785 overleed, waarna hij hertrouwde met Jannetje van Roodestein. Uit dit huwelijk werd ook nog een zoon geboren. Toen Jan in 1792 gestorven was werd alles verkocht. De vijf kinderen en Jannetje van Roodestein kregen elk 1/6 deel van de erfenis. De koper van de twee huizen en de bijbehorende smederij was Hendrik Kaal, eveneens een smid, en zijn vrouw Maria van de Last. Na het verscheiden van Hendrik Kaal hertrouwde zijn weduwe op 28 november 1800 met de meester-smid

Johannes Vrolijk. Maria had de twee dochters uit haar eerste huwelijk, Maria en Wilhelmina Kaal, en haar tweede man aangewezen als haar erfgenamen. Zij overleed in 1828 waarna haar bezittingen in het openbaar werden verkocht.

De desbetreffende akte bevatte een zeer uitvoerige beschrijving der panden waarbij nadrukkelijk werd vermeld dat daarin sedert het jaar 1739 met veel succes een smederij was gevestigd. Tevens werd een volledige opsomming gegeven van alle tot de smederij behorende vaste- en losse gereedschappen. Ten aanzien van dit gereedschap werd de conditie gemaakt dat het, boven de bedongen koopprijs voor het perceel, door de koper moest worden overgenomen voor een bedrag van 275 gulden.¹⁸⁾

De gereedschappen behorend tot het inventaris van een smederij anno 1828, voorkomende in een akte van dat jaar.

2 blaasbalgen met toebehoren, 2 aambeelden, 1 speerhaak, 1 koelbak met 2 waterkwasten, 15 tangen, 2 voorhamers, 1 zethamer, 5 handhamers, 2 stokbeitels, 11 nagelijzers, 1 extra groot snij-ijzer om assen aan rijtuigen te maken, 6 snij-ijzers en 2 wringijzers, 28 stempels en leesten, 4 sleutels om moeren aan te draaien, 1 nieuw boorgereedschap, 3 grote bank-schroeven, 1 handschroef, 2 werkbanken, enige beitels, pijlen en doorslaggers, 1 extra grote slijpsteen, 1 grote schaar om plaatijzer te snijden, 2 winkelhaken, 1 plaatboor met zijn toebehoren, 1 zwij (zwei = beweegbare winkelhaak), 1 grote passer, 1 ring met opstekers, 2 staken met een ring om kachelpijpen te maken.

De nieuwe eigenaar was Johan Derk van Nienhuis, een meester-smid geboortig uit Wörth in Pruisen. Hij was omstreeks 1815 gehuwd met Helena van Ootmarsum, de weduwe van meester-smid Barend Smit, die aan haar en hun kinderen een grote ijzersmederij op de Kamp had nagelaten. Helena overleed in 1825. In 1826 huwde Johan Derk van Nienhuis voor de tweede maal. Zijn

bruid was Gerritje Hienkamp. Het paar
betrok in 1829 het aangekochte huis met
smederij in de Krommestraat. Het bedrijf
werd door Nienhuis tot 1850 voortgezet, in
welk jaar hij zich met zijn vrouw terugtrok in
het bijbehorende kleine huisje. Harmen
Smit, meester-smid en zijn vrouw Aaltje
Smit, kochten toen het grote huis met smede-
rij, de tuin, een bleekveldje en plaats, sinds
1832 bekend onder sectie E nr. 531, voor een
bedrag van 1600 gulden, onder voorbehoud
van een vrije toegang tot- en het medege-
bruik van de plaats, pomp en regenbak achter
het gekochte perceel ten behoeve van
Nienhuis en zijn vrouw in het kleine huisje,
sectie E nr. 528, dat niet werd meeverkocht.
Ten aanzien hiervan werd echter wel de con-
ditie gesteld dat wanneer dit niet meer door
Nienhuis of diens vrouw bewoond zou wor-
den, de koper, Harmen Smit, het recht had dit
in eigendom over te nemen voor de som van
510 gulden. Het huis moest dan binnen zes
weken na het beëindigen der bewoning vrij
worden opgeleverd. ¹⁹⁾

Hij heeft hierop zeer lang moeten wachten
want eerst in augustus 1867 stierf Nienhuis
na een zeer werkzaam leven in de ouderdom
van 88 jaar. Zijn vrouw heeft hem niet lang
overleefd. Zij overleed op 18 februari 1868.
Reeds enkele maanden later verkocht
Harmen Smit het geheel aan Albert Blok,
eveneens een meester-smid. ²⁰⁾

Albert Blok was geboren in Wijmeer(?) in

Detail van de minuutkaart van het kadaster uit 1832.

[illegible]

Een gedeelte van een der getuigenverklaringen betreffende het meibierfeest bij Nicasius Lenaertsz uit 1663.

Smederij van G. Blok op de hoek van Krommestraat en Achter het oude Stadhuis. Eind 19de eeuw.

het koninkrijk Hannover. Op 16 februari 1848 was hij gehuwd met een Amersfoorts meisje, Anna Geertruida van Binnendijk. Bij hun huwelijk erkende het bruidspaar een kind, een meisje, dat op 12 december 1847 geboren was en Aaltje werd genoemd. Twee jaar later werd een zoontje geboren, die de naam Gerrit kreeg. Hij was voorbestemd zijn vader in de smederij op te volgen. Anna overleed op 23 september 1871 in de leeftijd van 45 jaar en haar man, Albert Blok was 49 jaar toen hij enkele maanden later, namelijk op 10 januari 1872 ten grave werd gedragen. In 1872 werd door een der erfgenamen van Albert Blok en zijn vrouw een boedelscheiding verlangd. Het was hun oudste dochter, Aaltje Blok, die wenste uitgescheiden te worden. Gerrit die nog tot de minderjarigen werd gerekend, was 23 jaar. Hij hield desondanks het gehele bedrijf van de smederij gaande. Bij de boedelscheiding die door Aaltje gewenst was, was alleen zij meerderjarig, de andere erfgenamen, Gerrit, Enno Ede, Antonia en Anna, waren allen nog minderjarig. Zij werden vertegenwoordigd door hun voogd Jan Blok. De schattingen werden gedaan door Johannes Gijsbertus Helmerhorst, makelaar, Aart van Beek, tuinman en Dirk Wolbers, smid, die allen door de belanghebbenden waren benoemd. De roerende goederen in de smederij werden geschat op 725 gulden, het onroerend goed werd gewaardeerd op 2300 gulden. Ook alle uitstaande posten en schulden werden meegedeld. Als alle uitstaande posten waren geïnd en alle schulden waren betaald restte er een bedrag van 4430,92 gulden. Ieder van de erfgenamen had recht op 1/5 deel

zijnde 886,18 gulden. Voor dit bedrag werd Aaltje Blok uitgescheiden. De rest der eigendommen bleef onverdeeld bezit van de vier andere kinderen.²¹⁾ Op 20 november 1872 trad Gerrit in het huwelijk met Geertruida van Zwol, dochter van Theodorus van Zwol, ziekenvader in de garnizoens-infirmierie, en Gerarda de Froe. Op 20 maart 1881 verkochten zijn broer en zijn twee zusters aan Gerrit hun aandeel in de nagelaten goederen van hun ouders. Enno Ede had zich als smid in Woudenberg gevestigd, Anna was gehuwd en woonde in Amsterdam en Antonia was getrouwd met de timmerman Cornelis van Zwol te Amersfoort.²²⁾ Op 18 november 1897 vierde de familie Blok een huwelijksfeest. Albert Ede Blok, de zoon van Gerrit Blok en Geertruida van Zwol, werd in de echt verbonden met Lubberta van Achterbergh, dochter van Willem van Achterbergh, timmerman, en Margaretha Kraan. Aan het eind van hetzelfde jaar werden het huis en de werkplaats verbouwd. Een hierbij vrijgekomen mooi tegeltableau van twintig tegels in mangaan, voorstellende een huis en de werkplaats van een hoefsmid met de woorden 'St. Looy' en 'Vulkanus', werd door Gerrit Blok geschonken aan Flehite en bevindt zich nog steeds in de collectie van het museum.²³⁾ Op 14 mei 1909 overleed Gerrit Blok na een langdurig ziekbed. Zijn zoon Albert Ede overleed op 13 maart 1926 aan zijn vrouw Lubberta van Achterbergh. Aangezien er geen opvolger was voor de smederij verkochten Geertruida van Zwol (de weduwe

van Gerrit Blok) en Lubberta (de weduwe van Albert Ede) de smederij aan Willem van de Klashorst, die het plan had daar een slagerij te vestigen. Hij liet het huis en de opstal volledig afbreken. Op de grote vrijgekomen ruimte verrees een modern groot huis met annex een winkelpand geschikt voor een slagerij. Onderaan in de muur aan de zijde van Achter het oude Stadhuis is een zogenoemde 'eerste steen' ingemetseld, waarop staat 'Jacob van de Klashorst en Gerrit van de Klashorst 21 oktober 1926'.²⁴⁾ De slagerij van Van de Klashorst heeft lange jaren bestaan en genoot een grote bekendheid. Eveneens door gemis aan opvolging werd het perceel in 1988 verkocht.

Noten

DKOR = Dienst van het Kadaster en Openbare Registers te Utrecht
DTB = Registers van resp. dopen, trouwen en begraven
GAA = Gemeentelijke Archiefdienst Amersfoort
NA = Notarieel Archief

- 1) GAA 436-4, 8 juni 1554.
- 2) GAA 436-4, 13 febr. 1560.
- 3) GAA Stadsarchief inv.nr. 992.
- 4) GAA 436-10, 18 mei 1590.
- 5) GAA 436-11, 19 mei 1595.
- 6) GAA 436-10, 14 juni 1587.
- 7) Idem
- 8) A. van Bommel, *Beschrijving der stad Amersfoort*, 2 dln, Utrecht 1760, deel I, p.12 en F. Snieder 'Van drenkplaats tot vuilnisbelt' in M. Krauwer en F. Snieder (red), *Nering en Vermaak*, Utrecht 1994, p. 49. Hierin wordt hiervan geen melding gemaakt.
- 9) GAA Stadsarchief inv.nr. 110 anno 1604.
- 10) GAA NA AT 005-b001, 6 jan. 1632.
- 11) GAA NA AT 007-b002 nr. 50, 27 jan. 1644 en nrs. 54 en 55, 17 febr. 1644.
- 12) GAA 436-22, 30 mei 1654.
- 13) GAA 436-22, 18 aug. 1654.
- 14) GAA 407-28, 9 sept. 1663.
- 15) GAA 407-29, 11 mei 1665.
- 16) GAA 436-33, 14 juni 1728.
- 17) GAA NA AT 057-a016, 20 dec. 1828.
- 18) Idem.
- 19) DKOR dl 71-58, 18 apr. 1850.
- 20) DKOR dl 169-114, 27 aug. 1868.
- 21) GAA NA AT 051-c054, 29 jan. 1872.
- 22) DKOR dl 230-69, 20 mrt. 1881
- 23) Jaarverslag Flehite, jrg. 1897, p. 17.
- 24) DKOR dl 656-39, 2 sept. 1926.

Everard Meyster, satirisch dichter, tussen de kunstenaars van zijn tijd

Neeltje Verhulst

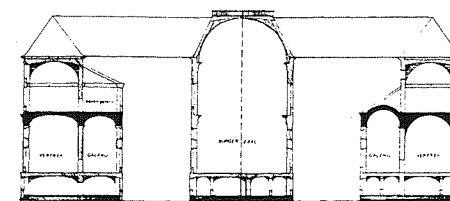

Eigentijds anoniem portret van Everard Meyster met een gedicht van de classicus R. Keuchenius

Everard Meyster heeft het in gedichten opgenomen voor Jacob van Campen, die in 1654 uit ongenoegen over de voortgang van de bouw van het stadhuis Amsterdam verlaten had, en in 1655 niet bij de inwijding van het stadhuis was uitgenodigd. In de catalogus *Jacob van Campen*, uitgegeven bij de gelijknamige tentoonstelling in het Koninklijk Paleis in Amsterdam in 1995, worden genoemd de *Eerplicht* en *Der Goden Landspel*. Hieronder uit ik de veronderstelling, dat Meyster ook in *Nimmerdor berymt* de kwestie aansnijdt, door te spotten met de lofdichten van Jan Vos en Joost van den Vondel op het stadhuis ter gelegenheid van de inwijding. In hun gedichten komt de naam van de grote ontwerper slechts eenmaal voor bij Vondel, en helemaal niet bij Jan Vos. Voor een goed begrip van Meysters

poëzie eerst enkele opmerkingen over de aanleiding tot Meysters boosheid.

Jacob van Campen (1595-1657) had veel belangstelling voor oudromeinse architectuur en beeldhouwkunst in Italië, en was de grote voorstander van bouwen in Nederland op basis van het klassieke Rome, zoals Palladio en anderen in Italië hadden gedaan. Hij was de ontwerper van het Mauritshuis in Den Haag, de Nieuwe Kerk in Haarlem, en vooral van gebouwen in Amsterdam, waarvan het stadhuis het meest bekend is. Ook maakte hij decoratieschema's voor het schilderwerk in de Oranjezaal van het Huis ten Bosch. Hij ontwierp de belangrijkste beeldhouwwerken voor het stadhuis in Amsterdam en werkte daarin samen met de jongere beeldhouwer, Quellien (1609-1668). Hij was overeenkomstig het renaissance-ideaal een veelzijdig kunstenaar, maar vooral architect. Op 1 december 1654 legde Jacob van Campen echter zijn werkzaamheden aan het stadhuis neer en verliet hij Amsterdam definitief. Er kunnen verschillende redenen voor dit conflict geweest zijn, maar de meest voor de hand liggende is het geschil met de stadsbouwmeester Daniël Stalpaert. Van Campen had weliswaar het ontwerp gemaakt maar de realisering ervan berustte bij Stalpaert, die direct verantwoordelijk was aan het stadsbestuur. Desondanks werd de bouw intensief door Van Campen begeleid. Waarschijnlijk is er een conflict ontstaan over de toepassing van het soort gewelven. Om een derde verdieping met galerijen en vertrekken mogelijk te maken waren

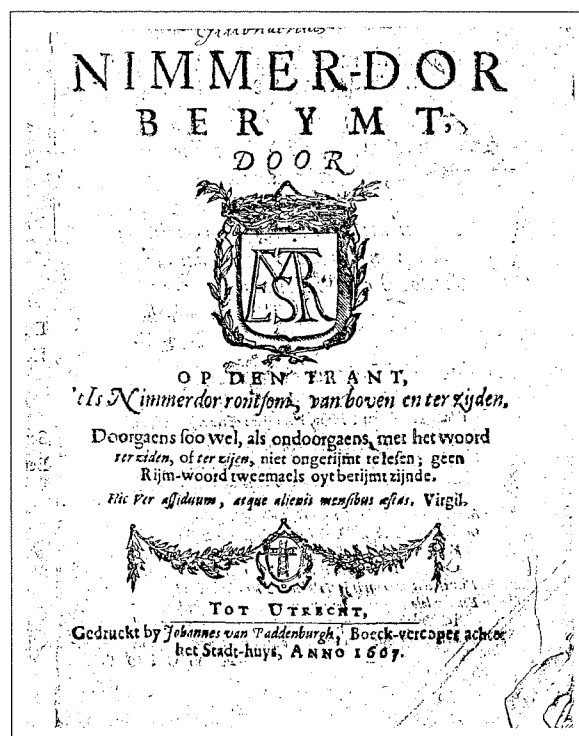
Doorsnede van het stadhuis van Amsterdam. Links het oorspronkelijke ontwerp van Van Campen, rechts de uitvoering onder leiding van Stalpaert.

gedrukte tongewelven op de verdieping eronder noodzakelijk. Dit wilde Van Campen in navolging van Palazzo Farnese in Rome en met het oog op de harmonische verhoudingen van het gebouw. Stalpaert wilde halfronde gewelven en wist, gesteund door het stadsbestuur, zijn zin door te drijven. De consequenties van beide uitgangspunten zijn op nevenstaande tekening duidelijk te zien. Een en ander had ook gevolgen voor de gevelindeling. Al met al was dit een inbreuk op Van Campens renaissance-principes en trok hij zich verongelikt terug.

Al op 7 december van 1654 deelde Jacob Vennecool, Van Campens tekenaar, in de herberg De Apensnyer bij de Kloveniersburgwal, het pamflet uit dat getiteld was *Eerplicht aan mijn heer en meester Jacob van Campen*. Het wordt toegeschreven aan Everard Meyster, die daarin stelt:

*Ja, d'Heer van Campen zelfs; hoe rijk van geest van stellingh,
Leeft sonder haet-te-nijd, noch buyten 's anders quelligh,
Als 't al vast op syn Kerfen Reek'ningh wort gestelt,
Wat 's anders raed (van af- of toedoen) vaeck misstelt;
Niet vreempt! misstellingh noyt haer' eer soo zeer vermindert',
Als 't wel d'uyt-muntentheyt syns Meester-stuck verhindert,
Soo 't in zyn Stadt-huys blyckt: gelegen aen het Y:
Daer 't heerlyckst achter-blyft, door haet, door brodderij,
Door snappery, van die Meest proncken met syn veeren,
Ontsteelende zyn eer, de gunst der Borgher-Heeren!
(....)*

Meyster betoogt dat niet alleen de eer van Van Campen is geschonden, maar wat nog erger is, dat de kwaliteit van het gebouw onder het 'af- of toedoen' geleden heeft. Dit gedicht is ondertekend met 'Stalpaert', hetgeen ironisch is omdat Stalpaert juist het voorwerp is van de spot van de schrijver. Stalpaert 'bekent' hierin de mindere te zijn

van Van Campen, de uitvoerder tegenover de architect, de knecht tegenover de meester, de maan vergeleken bij de zon.

In 1655 werd het stadhuis plechtig ingewijd. Ter gelegenheid hiervan hebben verschillende dichters de lof ervan bezongen, Joost van den Vondel en Jan Vos waren de meest toonaangevende. De ontwerper zelf, Jacob van Campen, werd echter niet uitgenodigd bij het feest, en slechts eenmaal genoemd in de lofdichten. Wel werd hij geëerd in zijn woonplaats Amersfoort. Zijn buurman en jongere vriend, Everard Meyster, schreef te zijner eer een toneelstuk dat hij in zijn buitenplaats Nimmerdor heeft opgevoerd. Het heette *Hemelsch Land-spel, Of Goden Kout, Der Amersfoortsche Landdouwen* (1655), en in een tweede druk, ook in 1655 *Het Eerste Deel der Goden Land-Spel Om Amersfoort, Van 't nieuw Stadt-Huys binnen Amsterdam*. In dit spel komen de goden die in en op het stadhuis gebeeldhouwd en geschilderd zijn, of in de ontwerpen van Jacob van Campen voorkomen, naar Amersfoort om het gebouw te prijzen. Dit doen in het spel ook de Italiaanse renaissance-kunstenaars, de eigentijdse landgoedbezitters, en de magistraten van Amsterdam. Een aardig stukje public relations.

Met het stadhuisconflict op de achtergrond

vinden we bovendien antwoord op twee vragen waarvoor we gesteld worden bij de lezing van *Nimmerdor berymt* (1667). Deze betreffen een citaat uit de 'Opdracht' bij het hofdicht, en het gedicht *Amersfoortsche Hypolitus* dat als een epiloog eraan wordt toegevoegd, iets wat niet gebruikelijk was bij hofdichten. Bij nadere beschouwing kan een verband gelegd worden tussen beide teksten. In 'Nimmerdors Groen-weelige Opdracht Aen den Hoogh-Eedelen gesprootten Heer, Myn Heer GROEN-WEEGHEN van SPAAREWOUW' schrijft Meyster: '... dat den hoogh-Ed: Heer van Zuylichem, en Ockenburgh, haer minder rare plaetsen niet hebben ongerijmt gelaten: Jae dat Van Vondel, Vos, en andere Poëten, oock sulcx mede ontwijffelijck soudén begost en voltrocken hebben indien Fortuyn haer eenig Tusculacy Hof, Hoef of Hof-stede uyt hare beurs had laten schudden'. Hij plaatst zich dus in het gezelschap van de dichters Constantijn Huygens, Heer van Zuylichem; Jacob Westerbaen, heer van Ockenburg, aan de ene kant en Joost van den Vondel en Jan Vos aan de andere. Weliswaar schijnt hij zijn eigen Nimmerdor meer bijzonder te vinden dan Hofwijck en Ockenburg, maar hij erkent het meesterschap in de dichtkunst van Huygens en Westerbaen, die algemeen beschouwd werden als de meesters van het hofdicht. Pijnlijk is de opmerking over Vos en Vondel: ze zouden, zegt hij, wel een hof-

dicht hebben willen schrijven als ze de mid-delen hadden gehad om zelfs maar een hoeve te bezitten. Dit kan suggereren dat ze voor hun dichtkunst minder onafhankelijk van inkomsten waren dan bijvoorbeeld Meyster zelf.

Van Campen is in 1657 overleden. Heeft Meyster toen het stadhuis in 1665 voltooid was, toch nog een postuum eerherstel verwacht? Men zou het denken daar hij in *Nimmerdor berymt*, in 1667 dus, weer op de kwestie terug schijnt te komen, zie de Opdracht met de stekeligheden over Vos en Vondel. Achter het hofdicht *Nimmerdor berymt* laat hij een uitnodiging volgen aan zijn vrienden om te komen jagen. Dit vlotte gedicht, *Amersfoortsche Hypolitus*, dat mede door de erin genoemde plaatsnamen voor de huidige lezer nog interessant is, blijkt een parodie te zijn op de uitnodiging van Hippolytus in de tragedie van Vondel *Hippolytus of Rampsalige Kuysheyd* (1628). De toespraken van de beide Hypolitussen verschillen niet veel in lengte, die van Vondel telt 112 verzen, die van Meyster 130.

Vondel begint zo:

*Op, wufte jaegers, gaet, beset
Het naere woud, met hond en net.
En d' Atticaensche bergen. Voort
Ter vlucht doorsnuffelt yeder oord*

*Van Parnes rotsen, en de streeck
Bevochticht van de waterbeeck,
Die schichtigh door de daelen glijdt....*

Meyster:

*Op, op mijn Jacht-genoots, omringht
Dit bosch, eer ons het wild ontspringht
Houd' bij den Snoecksche heuvel wacht
Met Brack en Wind. Neemt wel in acht
Den Wijn-bergh, en haer groene streeck,
Bevochticht met een klaere beeck,
Die door de laeghten henen stroomt....*

In Meysters gedicht worden de bergen van Attica de Snoeckgensheuvel, en de Parnassus de Wijnberg. Daarmee krijgt het gedicht een lagere status. Realiteit past in het genre van het hofdicht en ook de eenvoudige stijl. Bij het beschrijven van de velden noemt Meyster bijvoorbeeld de tabaksteelt in plaats van de traditioneel literaire planten. Het 'overnemen' van een deel van een tragedie in het populairdere genre van het hofdicht kan als een beledigende navolging ervaren worden.

Vondel:

*Ghy overwinner, sny den buyt
Der jaght alree de darmen wt,
En 't ingewand met 't kromme mes.
O boschheldin, o jaghtgodes!
Wiens wouden en speloncken vry
Van staetsucht sijn en heerschappy;(...)*

Meyster:

*Ha siet! hoe Vels-aerd het gewey
Van 't wild alreets ontweyd: hoe d'hey
Sich verft, door 't roode sweet sijns mes.
O bosch-godin! en Jacht-voogdes!
Wiens wouwen en speloncken vry
Van prael-sucht sijn, en heerschappy;(...)*

Vondel hekelt in zijn Hippolytus staetsucht en heerschappy, (tweemaal heerszucht dus) want hij had met Hippolytus Hugo de Groot op het oog, die verbannen in Parijs woonde. De eerste druk van dit drama is in Amsterdam zonder naam van drukker of uitgever verschenen. In de tweede druk van 1649 werd de titel uitgebreid tot *Hippolytus*

of Rampsalige Kuyscheyd, en er werd de 'Opdracht aan toegevoegd: Opdracht van Hippolytus aen Den getrouwen Hollander', met wie Hugo de Groot bedoeld was.

Waar is Jan Vos gebleven, die in de Opdracht bij *Nimmerdor* eveneens een lik uit de pan kreeg? In Vondels gedicht lezen we:

*Laet ghy de stille koppels los
Maer houdt aen banden den Molos*:
Dat de Cretenser* fel ten strijd,
Den hals met sijnen halsband slijt,...
* jachthondenrassen*

Meyster schrijft:

*Snoer Bijte-vos aen uwen Ros,
Bequammer tot de loose Vos,
Dat Grijp-wild, fel en boos ten strijd,
Den hals-band met sijn halse slijt....*

De jager/lezer wordt uitgenodigd met felheid te zoeken naar de vos, Jan Vos, de gevierde Amsterdamse dichter van het stadhuis, om deze te vangen op zijn woorden.

Schrijft Vondel over wouden en spelonken 'vrij van staetsucht (machtswellust) en heerschappij', Meyster noemt ze 'vry van prael-sucht en heerschappy'. Bij 'praelsucht', pocherij, is sprake van een minder grootse ondeugd dan bij 'staetsucht'. Hierbij passen de mindere grootsheid van gedicht en dichter in de navolging, maar de verontwaardiging is gegrond: de eer was aangetast! Meyster kan met deze parodie hebben bedoeld: Vondel nam het wel op voor Hugo de Groot, maar heeft het bij Jacob van Campen lelijk laten zitten.

In zijn *Hypolitus* heeft Everard Meyster een uitnodiging tot de jacht geschreven, gericht aan collegae-landgoedbezitters, in een literaire vorm. Voor Diana is geen eigentijdse representant gevonden. Ook niet gezocht. Meyster wilde literatuur schrijven, en wel het genre, dat omstreeks 1650 in de mode gekomen was: de satire. Daarmee is hij in het goede gezelschap van zijn tijdgenoot, de meer bekende satiricus, Willem Godschalck

van Fockenbroch (ca 1640-ca 1670). Onder leiding van de klassieke godin van de jacht wordt de lezer uitgenodigd te zoeken naar verborgen betekenissen in Meysters dichtwerk, aan welke invitatie ik hiermee gevolg heb gegeven.

Literatuur

B. Buchbinder-Green, *The painted decorations of the town Hall of Amsterdam*, Amsterdam 1975.

Katharine Fremantle, *The baroque Town Hall of Amsterdam*, Utrecht 1959.

Id., *Beelden kijken, De kunst van Quellien in het Paleis op de Dam*, Amsterdam 1977.

Jacobine Huisken, Koen Ottenheim, Gary Schwartz, (red), *Jacob van Campen, Het klassieke ideaal in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 1995 (catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling). Hierin speciaal: Koen Ottenheim: 'Architectuur' en daarvan: 'Het stadhuis op de Dam' (1647-1654) pag. 189-199.

Dianne Hamer en Wim Meulenkamp, *De dolle Jonker*, Amersfoort 1987.

Eer-plicht Aen mijn heer en Meester Jacob van Campen. Heer van Rambroeck, Vinder en Vader van 't Nieuwe heerlyckste orgel, Toorn en 't boukustige Stadt-huys des Werelt; begonnen t' Amsterdam in 't jaer Anno 1648 (Amsterdam 1654).

Everard Meyster, *Het eerste deel der Goden Land-spel om Amersfoort Van 't nieuw stad-huys binnen Amsterdam*, Amsterdam 1655.

Emstr (Everard Meyster), *Nimmerdor berymt*, Utrecht 1667.

Marijke Spies, 'Minerva's commentaar: gedichten rond het Amsterdamse stadhuis' in *De Zeventiende eeuw*, jrg.9, 1993 nr. 1.

Id., 'De maetzang van Van Campen: De stem van de literatuur' in *Jacob van Campen*, blz.227-238.

J.F.M. Sterck e.a., *De werken van Vondel*, Amsterdam dl. III, blz. 200-204.

In Oud-Utrecht, jrg. 68, nr. 4 (juli/aug. 1995), p. 92, vermeldt Fred Vogelzang een artikel in het januari-nummer van Het Oude Renswou, mededelingenblad van de plaatselijke Historische Kring, waarin de auteur E.J. Wolleswinkel vertelt hoe de heren van Renswoude in de tijd van 200 jaar een groot deel van de Emmikhuizerberg, ten zuiden van genoemde plaats, wisten te verwerven. Vóór 1637 was deze 'berg' eigendom van het Karthuizer convent te Utrecht. Maar het duurde 200 jaar voordat de geldschietters die deze aankoop mogelijk hadden gemaakt, hun geld helemaal terug kregen!

In genoemd nummer werd mede de aandacht gevestigd op de herdenkingsnummers van verschillende Utrechtse regionale tijdschriften ter gelegenheid van 50 jaar Bevrijding. In onze regio worden genoemd De Biltse Grift, Bun Historiae, Historische Kring Leusden, Historische Kring Baerne en Historische Kring Eemnes. Het gaat uiteraard om gebeurtenissen ter plaatse tijdens Bezetting en Bevrijding.

Eveneens in verband met de herdenking van de Bevrijding verschenen twee publicaties met steun van de Stichting Amersfoortse Publicaties.

Onvoltooid Verleden Tijd, door G. Kleinveld (Amersfoort 1994), geeft een beknopt overzicht van de geschiedenis van het

Polizeiliches Durchgangslager Amersfoort te Leusden, met de toelichting op een bijgevoegde vogelvluchtkarta van het kamp. Voorts verscheen het tweede deel van J.L. Bloemhof, *Amersfoort '40-'45* (Amersfoort, Bekking, 1995), waarvan in dit blad het eerste deel werd besproken. Zie Flehite, jrg. 22, nr. 1/2 (maart 1992), p. 18-20. Dit tweede deel bevat weer vele interessante gegevens die in het voorafgaande niet ter sprake kwamen.

In Oud-Utrecht, jrg. 68, nr. 5 (sept./okt. 1995) bevindt zich een belangwekkend artikel over *Jhr. W.H. (Willem Hendrik) de Beaufort, natuurbeschermmer, bosbouwer en jager, het groene leven van een Utrechtse landheer*, van de hand van W. Pelzers (p. 100-104). Deze ten onrechte vrijwel vergeten natuurbeschermmer uit een bekende grondbezittersfamilie werd, na zijn studie in de bosbouw, beheerder van het landgoed Henschoten te Woudenberg (thans verenigd met Den Treck te Leusden). Hij leefde van 1881 tot 1976 en was op het gebied van natuurbeheer en -bescherming tot bijna aan zijn dood actief. Daarbij werkte hij onder andere samen met Jac. P. Thijsse en mr. P.J. van Tienhoven, die de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten tot bloei bracht. Hij richtte de N.V. Schoutenhuis te Woudenberg op, die het beheer en de administratie van particuliere landgoederen voerde, naast het bestuurslidmaatschap van vele verenigingen en commissies van land- en tuinbouw, natuurbescherming en jacht, zoals de Stichting Het Utrechtse Landschap, de Vereniging De Utrechtse Heuvelrug enz. Hij was directeur van N.V. Den Treck, eigendom van een oom. In 1941 vond een fusie plaats van deze vennootschap met N.V. Woudenbergse Bosch- en Landexploitatie Maatschappij, die was opgericht door zijn vader in 1908. Vanuit het Schoutenhuis te Woudenberg bestuurde hij de familiebezittingen Henschoten, Den Treck, Rumelaer bij Woudenberg, de gronden van Molenbosch te Zeist en de Pyramide van Austerlitz. Zelf bewoonde hij Villa 't Stort te Maarn. Van dezelfde schrijver is inmiddels ook een biografie in boekvorm over De Beaufort verschenen.

In Seyst, bulletin van de Van de Pollstichting, 1995, nr. 2, schrijft R.P.M. Thoen over *landverhuizers uit Baden-Württemberg*, die zich bij Zeist vestigden. De schrijver wijst erop dat het verhaal over plannen om via Rotterdam naar de Verenigde Staten te emigreren een fabeltje is. Dat begin 19de eeuw mensen uit B.-W. zich bij Zeist vestigden, is echter juist. Thoen vertelt een en ander over hun lotgevallen.

Oud-Veenendaal, juni-nummer 1995, is gewijd aan het *industriële erfgoed* uit de 19de eeuw, toen onder anderen Dirk van Woudenberg een textielindustrie aldaar vestigde, die door zijn afstammelingen werd voortgezet.

Stichts Historisch Contact, nr. 12 (zomer 1995) is eveneens overwegend gewijd aan ons *industriële erfgoed*. Voorts wordt gewag gemaakt van het gedenkboek *Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd 1940-1945*, ingeleid door H.P. Deys en geschreven door vijf auteurs (Rhenen, Stichting Gebroken Lente, 1995, Historische Heuvelrug-reeks, ISBN 90-90082-10-7), behalve op archivalia en boeken ook gebaseerd op interviews met overlevenden.

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de Historische Kring Leusden werd een tentoonstelling gehouden, waarbij is uitgekomen het boek van Fea Lamers-Nieuwenhuis, geheten *'Nu zijn wij op de goede weg'... 50 jaar ontwikkeling Hamersveld-Leusden 1945-1995* (Leusden, Historische Kring Leusden, 1995, ISBN 90-80257-31-1).

Pieta Deutekom-Houtstra schreef *De geschiedenis van een 'ziekenhuisje'*, handelende over het gebouw op de hoek van de Heuvelweg en de Amersfoortseweg te Doorn, waarin sedert 1907 een ziekenhuis voor besmettelijke zieken was gevestigd (Doorn, Doornse Historische Vereniging 'Thorheim', 1995). Te bestellen bij mevr. L. de Loor-Wessels, Amersfoortseweg 19, 3941 EJ Doorn.

Op p. 12 van Stichts Historisch Contact wordt vermeld een protest van de Historische

Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken tegen *de sloping van een gebouw in de stijl van de Amsterdamse School in Rhenen*, dat werd afgewezen op grond van het feit dat de statuten van genoemde vereniging bescherming van gebouwen niet vermelden. De vereniging wil haar statuten nu aanpassen. De voorzitter dr. H.P. Deys wijst erop dat ook de andere historische verenigingen, voorzover dit niet reeds is geschied, er goed aan doen in hun statuten de bepaling op te nemen dat hun activiteiten zich uitstrekken over alle gebieden van het historische erfgoed.

In Stichts Historisch Contact, nr. 13 (winter 1995), p. 2, geeft de provinciale archeologe S.G. van Dockum een boeiend overzicht van *archeologische onderzoeken in de Gelderse Vallei (Utrechts gedeelte) en de Eemvallei*, beide tot voor kort relatief verwaarloosde gebieden. Het resultaat was verrassend! In de Vallei had men tot dusver voornamelijk vondsten uit de Late Middeleeuwen gedaan, zoals die op de kasteelterreinen van Lokhorst, Groot-Lichtenberg en Stoutenburg. De nieuwe, grondiger, nasporingen, op basis van grondboringen, leverden vondsten uit de Middelste en Late Steentijd (8000-2100 v. Chr.) op. Er moeten dus in de beide valleien reeds vroegtijdig activiteiten (jacht enz.) zijn ontwikkeld, terwijl men woonde op de hoge gronden van de Heuvelrug, zoals de grafvondsten getuigen. De cultuurhistorische waarde ervan moet nog worden onderzocht. Voorts bevat dit nummer bijdragen van Willem van den Broeke en Hans Buiter over *bedrijfslevens* (p. 3-6). In de rubriek De Bron geeft P.T.M. van Hezik een uiteenzetting over de *strafinrichtingen na 1811* (p. 7-9). Voorts wordt vermeld de uitgave R. Bisschop, *Een tweeling zelfstandig: Stichts en Gelders Veenendaal in de Bataafs-Franse Tijd, 1795-1813* (Veenendaal, Historische Vereniging Oud Veenendaal, 1995, ISBN 90-800580-2-5). Tenslotte: J.C. Klessler, *Mersberch, proostdij en kasteel*, behandelt hoofdzakelijk de eerste eeuwen van het Huis Maarsbergen en om-

streken en de overgang van proostdij naar kasteel. Uitgave in eigen beheer van de auteur, bij wie men ook het boekje kan bestellen: dr. J.C. Klessler, De Kleine Haar 4,3925 MT Scherpenzeel.

STAA-reeks, nr. 5 (okt. 1995) bevat een belangrijk overzicht van *Middeleeuwse bewoning in Amersfoort-Noord*, geschreven door de stadsarcheoloog drs. Francien Snieder. Hoewel in de afgelopen jaren vele prehistorische vondsten zijn gedaan, gaat deze bijdrage hoofdzakelijk over de middeleeuwse vondsten. Van vóór de Karolingische periode zijn in het gebied van het huidige Amersfoort geen sporen gevonden, wél in Leusden uit de Merovingische tijd (500-750). Welke vondsten uit de Karolingische tijd aan de Schothorsterlaan zijn aangetroffen wordt vervolgens uit de doeken gedaan: 9de eeuw, misschien reeds 8ste. Schaarse vondsten uit de 10de en 11de eeuw volgen. Als rond 1150 de bevolking toeneemt ontstaat de maalschap (in de 19de eeuw markgenootschap genoemd) tot regulering van het gebruik der woeste gronden, bekend als Malen op het Hoogland (voor het eerst vermeld 1282). De boerderij Sneul herinnert aan de hof Snoddele (vermeld 1282). Zowel vestingen als verlatingen volgen in de 14de eeuw. Vervolgens worden beschouwingen gegeven over de hoeve Klein-Emiclaer en de boerderij Groot-Emiclaer. Het is hier niet de plaats om hierop nader in te gaan. Wie deze zeer interessante verslagen van opgravingen wil volgen kan zich aanmelden als donateur van STAA (Stichting Archeologie Amersfoort). Men ontvangt dan de nieuwsbrieven (STAA-reeks) en uitnodigingen voor lezingen en rondleidingen. Hiertoe stort men f 25,- per jaar op Postbank 95879 ten name van Stichting Archeologie Amersfoort. Men ontvangt dan een donateurskaart en een map voor de opberging van de STAA-reeks.

Wij vestigen de aandacht op het *Kwartaalblad van het Centraal Bureau voor Genealogie* (ISSN 1381-6985), waarvan het eerste nummer van de eerste jaargang op 1 maart 1995 verscheen, tegelijk met de viering van het 50-jarig bestaan van genoemd

Bureau (1945-1995), dat tot 1979 was gevestigd aan de Nassaulaan te 's-Gravenhage en zich thans bevindt op het Willem-Alexanderhof 22, dus bij het Algemeen Rijksarchief. Het postadres luidt Postbus 11755, 2502 AT 's-Gravenhage (tel. 070-3814651).

Dit blad wordt viermaal per jaar toegestuurd aan de 'Vrienden' (donateurs) van het CBG. Het vormt de voortzetting van de sinds 1947 verschenen Mededelingen CBG. De donatie bedraagt f 55,- per jaar, waarvoor men tevens het Jaarboek CBG ontvangt en gratis toegang heeft tot de studiezalen van het Bureau. Aldaar bevinden zich, behalve de eigen collecties, die van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde en de genealogische verzamelingen van het Rijk.

In het mei-nummer van Oud-Rhenen vertelt A.J. de Jong over de geschiedenis van de zeepfabriek 'Rhenus', opgericht in 1922 door Bernard Nijdom. Na de sluiting werd het gebouw gesloopt. De bijzonderheden van de productie komen ter sprake, alsmede de reden van de oprichting en de oorzaken van de opheffing.

V.A.M. van der Burg en R.P.M. Rhoen publiceerden *De Gemeenteraad van Zeist 1851-1976* (Zeist, Van de Pollstichting/Rotterdam, Historische Uitgeverij, 1994, 263 p., ill., portr.), waarin van ieder gemeenteraadslid in dat tijdperk biografische en genealogische bijzonderheden en andere overheidsfuncties in provincie en Rijk worden vermeld. Voor de tijdperken 1813-1851 en 1976-1994 werden bovendien lijsten van raadsleden, vanaf 1814 respectievelijk 1817 van burgemeesters en gemeentesecretarissen gepubliceerd. Men kan dit boek aanschaffen door overmaking van f 35,- + f 7,- verzendkosten op girorekening 6181780 van de Historische Uitgeverij Rotterdam.

De rubriek Leestafel van Oud-Utrecht, jrg. 68, nr. 6 (nov./dec. 1995), p. 141, maakt melding van het blad Bun Historiae, tijdschrift van de Bunschotense Historische Kring van november 1995, waarin veel personalia van

De koppen van Hitler en Mussert op weg naar de vuilnisbelt. Ze waren afkomstig uit het huis van een NSB'er aan de Bisschopsweg.

Bunschoters in het verleden worden gepubliceerd.

Voorts van het september-nummer 1995 van Oud-Veenendaal betreffende gebeurtenissen in 1795 (afschieding van Rhenen!) en de tijd van ontstaan van Veenendaal.

Het september-nummer 1995 van De Biltse Grift, uitgave van de historische kring D'Oude School gaat overwegend over industrieel erfgoed aldaar.

De levensloop van de Utrechtse bevolking in de 19de eeuw (redactie: Kees Mandemakers en Onno Boonstra, Assen, Van Gorcum, 1995, 194 p., ill., ISBN 90-232-3047-7, prijs f 39,50) betekent een zeer belangrijke aanwinst voor de kennis van de demografische geschiedenis van onze provincie en dus ook van onze regio. De beide redacteurs wijzen er in de Inleiding (hoofdstuk I) op dat zich in het betreffende tijdperk zodanige grote veranderingen hebben voorgedaan dat feitelijk niemand in de provincie zich daaraan kon onttrekken. Niet meer de traditie bleef norm, maar steeds meer ging de jonge generatie haar eigen weg. Aan de hand van talrijke historische documenten, zoals geboorte-, huwelijks- en overlijdensakten, bevolkingsregisters en persoonsregistraties brengt dit boek de levensloop van de Utrechtse bevolking van 1812 tot 1922 in kaart. Hierbij baseerden de auteurs zich op de Utrechtse dataset van de Stichting Historische Steekproef Nederlandse Bevolking.

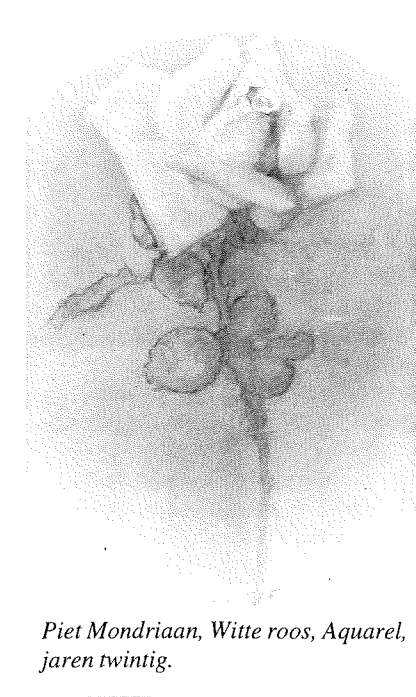
In hoofdstuk II geeft Hans Knippenberg een overzicht van de provincie Utrecht over 1800-1940 onder de titel *Het hart van Nederland*. Hoofdstuk III, *Overleven in Utrecht*, door Frans van Poppel, gaat over de levensduur en sociale ongelijkheid in negentiende-eeuwse generaties. Waarna Onno Boonstra in Hoofdstuk IV over *Het einde van analfabetisme* schrijft. In hoofdstuk V handelt Matthijs Kalmijn over *Bruid, bruidegom en bruiloft, sociale en economische achtergronden van het huwelijkspatroon*. Hoofdstuk VI, door Marco H.D. van Leeuwen en Ineke Maas, heeft *Sociale mobiliteit in de steden en op het platteland tot onderwerp*. Tenslotte behandelt Jan Kok in hoofdstuk VII *Komen en gaan, de migratiepatronen in de provincie Utrecht*.

Bijlagen en literatuurlijst sluiten het werk af. Dit zeer deskundige werk, waarvan de auteurs allen verbonden zijn aan een universitair of ander wetenschappelijk instituut, is bovendien aantrekkelijk gemaakt door talrijke interessante afbeeldingen, hoofdzakelijk oude foto's.

In de Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, jrg. 110, afl. 2 (1995), p. 161-181, publiceerde Frans Groot *De strijd rond Alva's bril, papen en geuzen bij de herdenking van de inname van Den Briel, 1572-1872*. Zoals uit de titel van deze bijdrage blijkt bracht deze herdenking de gemoederen hevig in beweging. Het artikel is dan ook de kennismaking meer dan waard, maar toch zou de vermelding hier niet op haar plaats zijn, wanneer niet gebeurtenissen te Amersfoort ter sprake kwamen (p. 174). 'Op diverse plaatsen werden ruïnen... ingegoooid, meubels vernield en bewoners gemolesteerd, wanneer katholieken weigerden, de nationale vlag uit te hangen, waartoe zij door protestanten werden aangespoord'. Deze onlusten beperkten zich hoofdzakelijk tot kleine plattelandsplaatsen (in Zuid-Holland, Noord-Holland, Utrecht en Gelderland). De enige grotere stad waar zich deze geweldadigheden voordeden was Amersfoort. De verering van de wrede Geuzenaanvoerder Lumey zette veel kwaad bloed onder de katholieken, dit temeer omdat op zijn bevel een aantal katholieke geestelijken, bekend als de 'Gorcumse martelaren', werden vermoord. Een van deze martelaren, Theodorus van der Eem, was uit Amersfoort afkomstig. Het stadsbestuur moest de hulp van het garnizoen inroepen om de orde te herstellen. De auteur geeft een uitvoerige bronvermelding die men voor een groot deel op het Amersfoortse Gemeentearchief kan raadplegen.

Zowel in de Amersfoortse Courant als onder andere in NRC Handelsblad, beide van 9 mei 1996, wordt vermeld de vondst van een aquarel, gesignd door de te Amersfoort geboren schilder Piet Mondriaan, voorstellende een blauwe chrysant. Met deze soort aquarellen, in opdracht vervaardigd, voorzag de schilder in zijn levensonderhoud, waartoe

zijn abstracte werk niet toereikend was, aldus P. Huygen, directeur van het Mondriaanhuis, gevestigd in het geboortehuis van de kunstenaar aan de Kortegracht. Volgens de kunsthistorici C. van Adrichem en J.M. Joosten stamt het schilderij uit de jaren 1922-1924. Het werd door de schilder voor f 50,- verkocht, maar thans wordt de waarde geschat op ca. f 100.000. Door de zuster van de huidige eigenaresse werd het schilderij meegenomen naar de Verenigde Staten. Toen zijn aldaar overleed kwam het bij haar Amersfoortse zuster terecht. Na de vondst van mei 1996 lieten eigenaren van in aanmerking komende schilderijen deze op hun echtheid onderzoeken, hetgeen resulteerde in twee gesignde stukken: een aquarel uit de jaren '20, eveneens van een bloem, ditmaal een witte roos, en een olie-

Piet Mondriaan, Witte roos, Aquarel, jaren twintig.

verfschilderij uit ca. 1898 van een hooiberg, gelegen aan het water, met op de achtergrond een gedeelte van de bijbehorende boerderij. Ook in dit geval gaat het om werk dat de schilder ten behoeve van zijn levensonderhoud voor de verkoop ter beschikking stelde (zie onder andere de Amersfoortse Courant

en NRC Handelsblad, beide van 14 november 1996).

In NRC Handelsblad van 14 mei 1996 troffen wij aan een verslag van de redacteur Anneke Visser over *Reliëfs gevonden onder kerk uit tijd van beeldenstorm*. De kunsthistorica C.L. van Groningen van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist toonde haar brokstukken van beschilderde reliëfs, die waren gevonden onder de plavuizen vloer van de Nederlandse Hervormde Kerk (de St.-Maartenskerk) te Doorn, waarvan het schip stamt uit 1180 en de toren uit 1250; het oorsponkelijk romaanse koor werd in de 15de eeuw vervangen door een gotisch. De stukken worden voorlopig bewaard in het Landelijk Depot voor Oudheidkundige vondsten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort. Deze vondst werd gedaan, bij de restauratie van genoemde kerk, in het torenportaal, waar de nieuwe ingang moet komen. De brokstukken van beeldhouwwerk werden in 1585, toen de kerk door de hervormden in beslag werd genomen en alle katholieke elementen werden vernietigd of daarmee werden bedreigd, onder de vloer van het torenportaal verborgen. De reliëfs vertonen voorstellingen uit het leven van Jezus, te weten de Judaskus en Veronica met de zweetdoek langs de Kruisweg. De beschilderde beeldhouwwerken stammen uit het begin van de 16de eeuw; dit soort werken zijn zeer zeldzaam overgeleverd.

STAA-reeks nr. 6 (mei 1996) is geheel gewijd aan *De waterput op de Hof*. In verband met de opknabbeurt van het marktplein Hof te Amersfoort in 1991 heeft de afdeling Archeologie van deze gemeente een groot deel van het genoemde plein opgegraven. Op de Hof werd vanouds markt gehouden, aldaar was tot 1817 het stadhuis gelegen en bovendien diende het als voorplein van de St.-Joriskerk. Men kon dus van deze opgraving heel interessante dingen over het verleden verwachten. Naast allerlei vondsten die licht op het verleden werpen is de ontdekking van een oude put het meest opvallend. Immers, vooral in het verleden was de voorziening van water ter plaatse voor een markt

van wezenlijk belang. In de 14de eeuw bevond er zich een poel die diende als drenkplaats voor het verhandelde vee. Deze poel werd omstreeks 1375 vervangen door een monumentale waterput, die werd gevoed door een wel, welke thans nog aanwezig is. Dit nummer van de STAA bevat een uitvoerige beschrijving van de put en de vondsten die aldaar werden aangetroffen, door Cor van den Braber, Floor Beyen, Auke de Boer, Henk de Boer, Timo d'Hollosy en Francien Snieder; de illustraties werden geleverd door Cor van den Braber, Sandra Hovens, Joep Syrier en sectie Archeologie van de dienst Stadsbeheer en Milieu. De aantrekkelijke grafische vormgeving is van Margriet van Es. De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door de Stichting Vrienden van Amersfoorts Stadsherstel, die ook reeds het klokkenspel op de naburige Boterbeurs had bekostigd. Van de rijkdom aan vondsten vermelden wij: aardewerk, bot, menselijk geraamte (vermoedelijk door vergraving van het naburige St.-Joriskerkhof), botten van rundvee, varkens, vogels enz., hout, leer (schoenen), glas en een enkel stukje metaal, globaal uit het einde van de 14de eeuw. Er volgen beschouwingen over de stedelijke drinkwatervoorziening (wellen en regenwater) in de Middeleeuwen, alsmede vergelijking met elders; water voor huishoudelijk gebruik, industrie en bierbrouwerij; techniek van waterputten.

Einde 17de eeuw werden stadspotten vervangen door pompen, die tot in begin 20ste eeuw dienst zouden doen, waarna de waterleiding werd aangelegd. Helaas zijn geen afbeeldingen van de Amersfoortse waterputten overgeleverd (een bekend schilderij van de markt te 's-Hertogenbosch uit ca. 1530 geeft een aardig beeld van zo'n put!). Het bureau Monumentenzorg ontwierp een reconstructie van de put, mogelijk gemaakt door financiële steun van de bovengenoemde Stichting Stadsherstel. Een beschrijving van dit ontwerp, alsmede vele tekeningen en gekleurde foto's verfraaien dit werk en verhelderen de tekst.

In Stichts Historisch Contact, nieuwsbrief nr. 14 (winter 1995), worden op p. 10-11 ver-

meld de volgende nieuwe uitgaven betreffende onze streek.

In november 1995 vierde de Historische Vereniging Oud-Veenendaal haar tienjarig bestaan. Ter gelegenheid van dit evenement gaf zij uit een fotoboek met bijschriften, samengesteld door Martin Brink, getiteld *Veranderd Veenendaal, verleden en heden in beeld*. De foto's geven de toestand weer van straten en gebouwen, telkens naast elkaar die van ca. 1930 en van ca. 1995 (ISBN 90-800580-3-3).

Eveneens einde 1995 verscheen deel 15 in de reeks *Historische toegangen tot de Gelderse Vallei*, ditmaal bevattende bewerking der kohieren van *Oudschildgeld* van *Hamersveld, Snorrenhoef en Donkelaar*, 1536-1806. Het belang van deze uitgave voor de lokale geschiedenis vereist geen toelichting. Men kan deze publicatie bestellen: Bureau voor Familie-historie, 't Schilt 60, 3931 VH Woudenberg. Voorts wordt melding gemaakt van de verschijning van een reeks uitgaven met de titel *De gemeente in 1832, grondgebruik en eigendom*, ieder deel houdende per gemeente in Utrecht een bewerking van de oude Kadasterkaarten tot 1832. Alle percelen, gebouwen, watergangen en wegen worden vermeld. Van ieder perceel worden genoemd de eigenaar, diens beroep, woonplaats, omschrijving van het eigendom, met fiscale gegevens. Verschenen is thans deel 1, over *Renswoude*, bewerkt worden onder andere *Zeist, Leusden, Woerden, Doorn en Utrecht*. Uitgave van: Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht. Men kan informatie over deze uitgave krijgen bij de Gemeentelijke Archiefdienst, Alexander Numankade 199, 3572 KW Utrecht.

De *Werkgroep Inventarisatie Grafmonumenten in De Bilt* inventariseerde reeds eerder de begraafplaats van de Nederlandse Hervormde Kerk aan de Dorpsstraat. Thans zijn aan de orde het kerkhof bij de St.-Michaëlskerk, de Algemeene Begraafplaats, het kerkhof bij de Onze Lieve Vrouwekerk, alsmede begraafplaats en crematorium 'Den en Rust'. Het desbetreffende rapport kan worden aangevraagd bij de

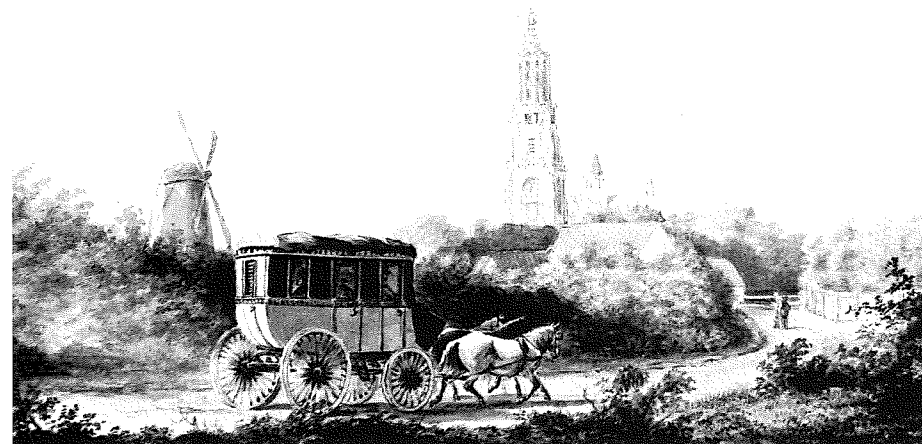
Boekbesprekingen

Historische Kring D'Oude School in De Bilt, tel. 030-2204549.

Eveneens op De Bilt heeft betrekking de publicatie van het Monumenten Inventarisatie Project in de Provincie Utrecht: *De Bilt, geschiedenis en architectuur* (Stichting Publikaties Oud-Utrecht, 1995), door Sabine Broekhoven en Sonja Barends (Zeist, 1995, ISBN 90-6720-168-5). Het boek bevat een beschrijving van 175 monumentale gebouwen. Het berust op nieuw archiefonderzoek en bevat niet eerder gepubliceerde illustraties.

In 1973 verscheen in de bekende en succesvolle serie van de Europese Bibliotheek te Zaltbommel ook een boekje over Leusden, waarbij inbegrepen Hamersveld, Stoutenburg en Achterveld (thans alle onderdeel van de genoemde gemeente). De auteur was J.M. Schouten. Onder diens naam verscheen thans de 3de druk: *Leusden in oude ansichten* (4 p., 38 bl., ill., portr., reeks 'Toenboekje', ISBN 90-288-2081-7). Zoals gebruikelijk is iedere foto van een uitvoerige toelichting voorzien. Het is verheugend dat dit werkje opnieuw kon verschijnen. De teksten bij de 'ansichten', waaronder ook evenementen en (groeps)portretten, zijn heel leerzaam en waardevol. Het gaat hier om een onveranderde herdruk, waardoor de gegevens over oudere tijden, vooral in de Inleiding, wel aan herziening toe zijn. Zij kunnen misschien bij een eventuele volgende druk door leden van de inmiddels opgerichte plaatselijke historische kring worden aangepast aan nieuwe inzichten. Het uiterlijk van het boekje is, zoals gebruikelijk in deze serie, goed verzorgd.

J.H.

J. van der Stok, *Postkoets op de Utrechtseweg, ca 1850.*

Paul Brusse, *Amersfoort 1850-1930: economische bedrijvigheid en sociale verhoudingen*, Amersfoort, Bekking, 1993. 215 p. ill. ISBN 90-6109-346-5, prijs f29,90.

Het was eertijds een meermalen in recensies en Kroniek van ons blad geuite verzuchting dat de (vooral tweede helft) 19de eeuw en de 20ste eeuw er bij de studie van Amersfoorts verleden maar bekaaid afkwamen. In de loop van de laatste kwarteeuw is echter in deze leemte aardig voorzien. Niet alleen activiteiten van amateurs, maar ook toenemende belangstelling van vakhistorici, hoofdzakelijk studenten, hebben met zich medegebracht dat wij nu meer kennis hebben van dit tijdvak. Het was niet slechts de toename van het aantal studenten en als gevolg daarvan de vraag naar scriptie-onderwerpen maar ook de toenemende belangstelling in historische vakkringen voor regionale en plaatselijke geschiedenis die ertoe hebben geleid dat steeds meer aankomende geschiedvorsers zich gingen toeleggen op deze onderwerpen. Veel scripties bleven echter in machine-

schrift op universitaire instituten en gemeentearchieven liggen, waar zij weliswaar algemeen toegankelijk waren maar minder bekendheid kregen. Soms konden de resultaten van zodanig onderzoek in ons tijdschrift of elders in druk verschijnen, maar zelden kon een daarvoor te uitvoerige verhandeling in boekvorm uitkomen. Een aantal monografieën kon echter, vaak dank zij de Stichting Amersfoortse Publicaties en de Amersfoortse uitgeverij Bekking, als boek verschijnen, terwijl sommige instellingen op deze wijze belangstelling toonden voor hun eigen verleden. Ik behoef slechts te wijzen op monografieën over het Waterbedrijf (door H.M. de Bruijn-Franken), de sociale woningbouw (door Jan Stoof), architectuur en stedenbouw (door Max Cramer), Amersfoort 1940-1945 (door J.L. Bloemhof), het notariaat (het moderne gedeelte door J.E.L.M. de Bruijn), de sociëteiten (door B.G.J. Elias), ziekenhuis De Lichtenberg (door K.L. Koopmans). Een synthese echter, zij het dan slechts van een zeer belangrijk aspect van de Amersfoortse geschiedenis, ontbrak tot voor

kort. Hierin werd onlangs voorzien door de zeer verdienstelijke studie van Paul Brusse. Ook deze studie kwam voort uit een doctoraalscriptie, die dank zij de financiële steun van de Stichting Amersfoortse Publicaties en de RABO-bank Amersfoort in boekvorm kon worden gepubliceerd.

In de Inleiding (hoofdstuk 1) wordt een overzicht gegeven van de economische en sociale ontwikkeling der stad tussen 1850 en 1930, een zeer belangrijk tijdperk, zowel landelijk als stedelijk. Dit hoofdstuk levert een samenvatting van alle essentiële aspecten van de ontwikkeling in genoemde tijd, niet alleen hier te lande maar ook in geheel Europa en Noord-Amerika. Voor Amersfoort betekende dit de groei van het inwonertal, vervanging van industrie en ambacht door dienstverlening, van ambacht door industrie, de sociale gevolgen daarvan enz. De algemene vraagstelling wordt aldus: past de ontwikkeling van Amersfoort in het landelijk patroon, in hoeverre wijkt zij hiervan af? De volgende hoofdstukken gaan gedetailleerd in op deze vraagstukken.

Hoofdstuk 2 beschrijft de economische situatie te Amersfoort ca. 1850: bloei en ondergang van de textielindustrie: de rol van de handel en de landbouw, het verkeer enz. Van groot belang is hierbij, en trouwens ook in het vervolg, de vergelijking met andere Nederlandse steden, zoals Alkmaar, Zwolle, Gouda, Enschede, die in verschillende opzichten overeenkomsten vertonen met Amersfoort.

In hoofdstuk 3 komt dan de demografische en stedelijke ontwikkeling aan de orde en de rol van de spoorwegen hierbij. Hier komen ook ter sprake de opkomst van de arbeidersklasse en de daarmee samenhangende woningtoestanden en het woningprobleem als politiek vraagstuk.

De structurele veranderingen die dit alles ten gevolge heeft komen in hoofdstuk 4 ter sprake. Elk van de genoemde sectoren van het economische leven wordt hierbij uitvoerig beschreven en geanalyseerd.

Huishoudelijke diensten en het onderwijs krijgen in dit verband ook de nodige aandacht.

Hoofdstuk 5 bevat vervolgens een bespreking van de ontwikkeling van de welvaart,

eerst van 1850 tot 1895, daarna van 1895 tot 1930. Levensstandaard, lonen, bedeling en huisvesting worden opnieuw, nu vanuit dit gezichtspunt, aan de orde gesteld.

Het boek eindigt met hoofdstuk 6, waarin het voorafgaande kort wordt samengevat en de conclusies worden getrokken.

In bijlage 1 wordt een uiteenzetting gegeven over de in dit boek toegepaste 'minimale vereistenmethode', die dient om 'de economische betekenis van (de verschillende sectoren) een stad op haar waarde te schatten'. Dit gedeelte, dat niet alleen betrekking heeft op de geschiedenis van Amersfoort, is zeer de moeite van kennisneming waard.

Bijlage 2 bevat een overzicht van de opbrengst van de hoofdelijke omslag en de inkomstenbelasting. Bijlage 3 de beroepsbevolking van Amersfoort in het tijdvak 1849-1930, met tabellen. Bijlage 4 de mechanisatie te Amersfoort, tevens vergelijking met andere plaatsen, mede in tabelvorm.

De lijst van gebruikte literatuur en archiefbronnen getuigt van de veelzijdige oriëntatie van de auteur. Aan het kritische gebruik van reeds verschenen, al of niet in druk gepubliceerde onderzoekingen van de deelgebieden heeft de schrijver veel eigen nasporingen toegevoegd.

Tot slot nog een opmerking. Het boek is mede bedoeld als een 'leesboek' voor een breed publiek. Het draagt echter in vele opzichten nog de sporen van de wetenschappelijke verhandeling die het oorspronkelijk was. Het viel natuurlijk niet mee om een wetenschappelijke afstudeerscriptie tot een ook voor 'leken' leesbaar verhaal om te werken. Dit is dan ook niet helemaal gelukt. Het boek is dan ook meer een 'naslagwerk' dan een 'leesboek' geworden. Voor een leek is het uiteraard niet gemakkelijk om uit de zeer gedetailleerde analyses en beschouwingen een grote lijn te vinden. Gelukkig komen de samenvattingen aan het begin en het einde van het boek aan dit bezwaar enigszins tegemoet.

Het boek heeft een prettige lay-out en is rijkkelijk geïllustreerd met vele afbeeldingen, waarvan een groot aantal nooit elders is gepubliceerd. De illustraties zijn goed en duidelijk gereproduceerd, hoewel als gevolg van het formaat van het boek een aantal

nogal klein is weergegeven. Doch dit wordt door de scherpste van het beeld redelijk gecompenseerd, (Jammer genoeg geldt dit niet voor het aardige schilderij uit ca. 1850 van J. van der Stok, voorstellende de Utrechtseweg met postwagen). Wij mogen blij zijn dat hierbij de basis is gelegd voor een verantwoord wetenschappelijk beeld van de sociaal-economische ontwikkeling van de stad in een tijdperk van grote veranderingen en waarin het huidige karakter van Amersfoort beslissend werd gevormd.

J.H.

B.G.J. Elias, met medew. van L.E.M.N. van Doeveren, *Amersfoortse sociëteiten*, Amersfoort: Bekking, 1995 (Amersfortia Reeks, dl. 9, in samenw. met de Stichting Amersfoortse Publicaties). 96 p., ill., portr., ISBN 90-6109-3872, prijs f 24,50.

Over de Amersfoortse sociëteiten is niet veel gepubliceerd. Tot dusver was de enige omvangrijke en zoveel mogelijk sociëteiten omvattende publicatie de artikelenreeks *Onze oude sociëteiten*, door C.A. Heunks, verschenen in 14 afleveringen in De Amersfoorter van 1933, terwijl na de Tweede Wereldoorlog nog een paar monografieën in Amersfoortse bladen over een bepaalde sociëteit niet veel nieuws brachten. In het Woord Vooraf wordt gewezen op de schaarste aan overgeleverde bronnen, waaronder nog de meeste omtrent Amicitia bewaard zijn gebleven. Het behoeft ons dan ook niet te verbazen dat het grootste deel van dit werkje aan genoemde sociëteit is gewijd. Natuurlijk speelt daarbij ook een rol dat het een terugblik vormt ter gelegenheid van het afscheid van de behuizing waarin deze sociëteit van 1837 tot 1995 was gevestigd en dat een nieuw pand werd betrokken. De auteur wijst voorts op het 'naar binnen gekeerde' karakter van het sociëteitsleven, dat echter werd doorbroken door de betekenis die de zalen van sociëteit Vereniging ('t Valkje) en vooral van die van Amicitia voor het culturele leven in de stad hadden. De Inleiding wijst op de verschillen en overeenkomsten van de oude sociëteiten uit de tweede helft van de 18de en uit de 19de eeuw

't Laantje met de muziektent van Sociëteit Amicitia eind vorige eeuw.

met de huidige. In de 18de eeuw droegen de sociëteiten een politiek karakter, prinsgezind of patriottisch, in de 19de eeuw was er een verschil tussen de 'heren-' en 'burger-sociëteiten', dat thans is vervallen: de burger-sociëteiten gingen geleidelijk op in de (voormalige) herensociëteiten. Samenvattend zegt de auteur over de rol van de sociëteiten in het stedelijk leven: 'Ruim twee eeuwen sociëteitsgeschiedenis overziend, hoe gebrekkig ook overgeleverd, krijgen wij toch een boeiende kijk op de Amersfoortse samenleving, althans op bepaalde aspecten daarvan. Dat deze geschiedenis tot op de huidige dag doorloopt, verleent er een extra charme aan' (p. 9). Beter kan de waarde van dit boekje niet onder woorden worden gebracht!

Nu wat de inhoud betreft. Hoofdstuk 1 behandelt *De voorgangers*, dat wil zeggen de 'politieke' sociëteiten, die een grote rol in de tijd om 1787 en 1795 speelden, doch waarover weinig schriftelijk is overgeleverd. Deze sociëteiten waren voortgekomen uit de typisch 18de-eeuwse koffiehuisen, die tegelijk met de opkomst der burgerij en de Verlichting ontstonden. Hier werd de poli-

tiek van de dag besproken. In de 19de eeuw kreeg het gezelligheidskarakter van de sociëteiten de overhand. Besproken wordt de sociëteit Randenbroek, gevestigd in het oude landgoed van Jacob van Campen, met haar kolfbaan. Zij heeft slechts korte tijd bestaan. De tijdelijke fusie van de sociëteiten Amicitia en Concordia, de sociëteit De Vriendschap (opgericht ca. 1830) aan de Heiligenbergerweg enz. komen daarna aan de orde.

In hoofdstuk 2 wordt dan *Concordia* besproken (opgericht 1835), die haar gebouw aan de Langestraat had. Dit levert een boeiend verhaal op over haar activiteiten, de uitbreiding als gevolg van de vergroting van het garnizoen, het kegelen, het schaakgenootschap, dat ook tijdelijk een onderdak vond in Amicitia, de leestafel en de uitleenbibliotheek, de landkaarten, die de leden konden raadplegen als er ergens een oorlog werd gevoerd, het sociëteitsbestuur, de contributie en dergelijke meer. Een ledenlijst is niet bewaard, doch wel een lijst van personen die in 1856 deelnamen aan de lening ten behoeve van de aankoop van het gebouw waarin de sociëteit was gevestigd.

Veel uitvoeriger kon in hoofdstuk 3 *Amicitia* worden behandeld, aangezien, zoals wij zagen, hiervan de meeste schriftelijke bronnen bewaard zijn gebleven. Wij krijgen een aardig overzicht vanaf de stichting tot aan de verhuizing naar het voormalige belastingkantoor op Prins Hendriklaan 15. Het oude gebouw, dat vanaf 1837 tot 1995 onderdak aan de vereniging bood, behoort tot de 'jonge monumenten' (1850-1940). Over dit gebouw zijn vrij veel gegevens voorhanden, zodat een uitvoerige beschrijving van de verbouwingen, uitbreidingen enz. mogelijk was. De geschiedenis hiervan door ir. L.E.N.M. van Doeveren, vervat in een afstudeerscriptie van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit te Delft, ligt aan deze beschrijving ten grondslag. Veel is ontleend aan het Amersfoortse Gemeentearchief, de notulen van de bestuurs- en ledenvergaderingen en de jaarrekeningen. Het blijkt dat de sociëteit Amicitia is opgericht door het Departement Amersfoort van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen ten behoeve van onder andere lezingen en toneelvoorstellingen. Het gebouw werd in 1837 opgeleverd. Uit de grote verbouwing door stadsarchitect W.H. Kam in 1891 en een foto uit 1864 kon de oorspronkelijke toestand worden gereconstrueerd, want oudere bouwtekeningen zijn niet voorhanden. De buitenkant van het gebouw kreeg toen in hoofdzaak zijn tegenwoordige gedaante. Uitvoerig wordt deze verbouwing, die ook samenhangt met de uitbreiding van het garnizoen, beschreven. Maar ook de verbouwingen van 1922 en 1932 (1938) brachten aanzienlijke veranderingen met zich mede, thans hoofdzakelijk van het inwendige van het gebouw. Daarna komen ter sprake de kegelbaan, de muziektent aan de Beekzijde (afgebroken in 1953) en de wijze waarop de sociëteit de bezettingstijd van W.O. II doorkwam.

Hoofdstuk IV geeft een afzonderlijke beschouwing over *Amicitia en het culturele leven*. Vooral voor de oudere tijden kon dit slechts een steekproef zijn. Vergelijkingen tussen de jaren 1880, 1923 en 1947 zijn echter interessant genoeg! Over het jaar 1880 vernemen wij van lezingen (Douwes Dekker, met bijbehorende commotie), militaire muziek, concerten, zowel van Nederlandse

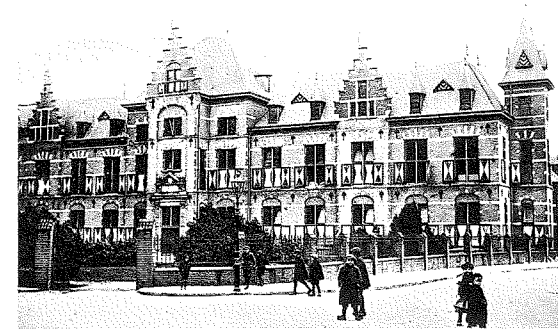
als buitenlandse orkesten en koren, amateurtoneel (vaak voor een liefdadig doel) enz. Het spreekt vanzelf dat de jaren 1923 en 1947 veel gedetailleerder konden worden beschreven. In de na-oorlogse jaren speelde de 'concurrentie' een steeds grotere rol. Maar deze was vóór 1940 geenszins afwezig. Wij noemen hier slechts 't Valkje, de Markthal (1929) en Grand Théâtre (1935). Uit een vergelijking tussen 1923 en 1947 blijkt dat in eerstgenoemd jaar de zaal van Amicitia zeer intensief werd gebruikt en dat aldaar veel toenmaals bekende Nederlandse artiesten optraden.

Hoofdstuk 5 gaat over *Andere sociëteiten*. Onder de 19de-eeuwse 'burger sociëteiten' wordt veel aandacht besteed aan sociëteit Vereniging, aan de Valkestraat, waar reeds in de 18de eeuw een herberg wordt vermeld. Hier is sprake van een geduchte concurrent van Amicitia, zowel door de feestzaal als door de kegelbaan. (In 1911 kwam er ook een dames-kegelclub). Na W.O. II gaat Vereniging geruisloos over in Amicitia. Betreffende de overige sociëteiten moest vaak slechts met een vermelding worden volstaan. Uit de Amersfoortsche Almanak kon men meestal hun verschijnen en verdwijnen opmaken.

Hoofdstuk 6 is meer actueel dan het voorafgaande: het handelt over de *Nieuwe huisvesting van Amicitia*. Dit hoofdstuk, geschreven door de voorzitter van de Bouwcommissie H.J. Keetell, schildert hoeveel moeite en inspanning het kostte om een oplossing voor het huisvestingsprobleem te vinden. Het ontwerpen van de verbouwing van het voormalige belastingkantoor aan de Prins Hendriklaan, dat stamt uit de jaren '30, tot een geschikte sociëteitsruimte, werd verricht door C.J. Schippers, als hoofdaannemer trad op Muwi van Gent's Bouwbedrijf te Amersfoort. In februari 1995 werd het gebouw opgeleverd, in april daaraanvolgende werd het in gebruik genomen.

Het boek bevat talrijke oude en nieuwe foto's, vooral van Amicitia, en ook bouwtekeningen. Een uitvoerig notenapparaat besluit het goed uitgevoerde werk.

J.H.

Amersfoort, St. Pieters- en Bloklandsghasthuis.

Max Cramer, *Amersfoort, Architectuur en stedenbouw 1850-1940* (met bijdragen van Francien Snieder), Zwolle: Waanders, Amersfoort: Bureau Monumentenzorg, 1996. 128 p., ill. ISBN 90-400-9909-X, prijs f 29,90.

Het heugt mij niet dat ik als student over de architectuur uit de eerste helft van deze periode veel positiefs heb horen zeggen. Mijn leermeester prof. dr. E.H. ter Kuile schreef bijvoorbeeld nog in zijn in 1961 uitgegeven *De Bouwkunst van Hellas tot heden* over het befaamde Paleis voor Volkvlucht in Amsterdam (Cornelis Oudshoorn, 1857): 'De architectonische sier was geheel in ijzer uitgevoerd, of het een succes was wil ik nu... liefst in het midden laten'.

Die situatie is nu geheel veranderd. Thans vindt de eclecticismische architectuur uit de tweede helft negentiende eeuw de waardering die haar toekomt. De beste architecten putten vrijmoedig uit het rijke reservoir van historische vormen en verwerkten die in nieuwe opgaven, gebruikmakend van nieuwe constructieve mogelijkheden. Zo kwamen zij tot een geheel nieuwe schoonheid waar Ter Kuile c.s. slechts nabootsing van het verleden zag. Zo ook wordt thans de architectuur van de aansluitende perioden, de Jugendstil, de Amsterdamse School en de Nieuwe Zakelijkheid gewaardeerd en bestudeerd. Daaruit is het besef gegroeid dat de bescherming van Monumenten van Bouwkunst zich niet zou moeten beperken tot objecten van vóór 1850, maar ook deze nieuwere bouwkunst zou moeten omvatten. Deze ommekeer heeft bewerkstelligd dat door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg voor de architectuur van die periode het zeer omvangrijke Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is

gestart. In het kader daarvan verscheen bij Waanders uitgevers te Zwolle de reeks 'Architectuur en stedenbouw 1850-1940'.

De zestien delen daarvan behandle de provincies en de vier grote steden. Aansluitend verschijnt nu een nieuwe reeks met de resultaten van het MIP in de middelgrote steden. Na het deel over Groningen is

Amersfoort het tweede deel daarvan. Het is te beschouwen als een afronding van het jarenlang onderzoek waarvan het in 1995 uitgekomen *'Architectuur in Amersfoort'* reeds voorbeelden gaf, en waarvan ook reeds de in 1991 uitgegeven beleidsnota *Amersfoort goed bekeken* aanzetten te zien gaf. Men mag dit boek dan ook wel een gedegen stuk werk noemen. Het geeft een korte schets van de geschiedenis van de stad en de naaste omgeving. En biedt daarna overzicht van waardevolle stedenbouwkundige ensembles en architectuur uit die periode, gerangschikt naar gebouwensoort, van landgoederen tot straatmeubilair. Dit alles zeer zorgvuldig en rijk geïllustreerd. Een 'must' voor elke Amersfoorter.

Wie ben ik om nog aanmerkingen te maken. Toch een enkele opmerking. Ik miste eerlijk gezegd aandacht voor de vroege uitbreiding van de stad richting Soest. Zeker nu met de nieuwe tunnel Snouckaertlaan en Puntenburgerlaan weer verbonden zijn, zou het jammer zijn als een aanwezige architectonische relatie geheel verloren zou gaan. En bijvoorbeeld het blokje woningen Puntenburgerlaan 35-39 doet voor andere, hier wel opgenomen objecten niet onder.

Het Monumenten Inventarisatie Project moet nu leiden tot het Monumenten Selectie Project. Van de geïnventariseerde gebouwen en ensembles zullen de meest waardevolle nu een beschermde status moeten verkrijgen. Van deze prachtige documentatie gaat in ieder geval een sterke aansporing uit zeer zorgvuldig met ons cultureel erfgoed om te gaan.

P. Wassink

J. Ayolt Brongers, *Druk werk in Amersfoort*, De Algemene Boekhandel, 1996. 42., ill.

'Het is veertig jaar druk werk geweest om de Algemene Boekhandel in Amersfoort, voor de trouwe klant de boekhandel van Piet de Weijer, te laten worden tot wat zij nu is', aldus begint dr. Brongers bovengenoemd boekje. In deze veertig jaar is de boekhandel gegroeid tot de grootste en meest veelzijdige ter plaatse. In zijn publicatie geeft de auteur, die een grote bibliofiel is met een indrukwekkende collectie van allerhande gedrukte uitgaven en die reeds eerder over dit onderwerp publiceerde in Amersfoortse Opstellen (Amersfoort, Bekking, 1989), een overzicht van te Amersfoort verschenen boeken en de uitgevers en drukkers hiervan, een vrijwel onontgonnen gebied.

In zijn Inleiding schetst hij de betekenis van de boekdrukkunst voor de Europese beschaving en voor de geschiedenis der stad.

In ca. 1450 werd in West-Europa deze techniek ingevoerd, voordien was men aangewez op afschriften van de handgeschreven boeken, die al in de 14de eeuw in de bibliotheek van het St.-Joriskapittel aanwezig waren. In het kort vermeldt de schrijver een en ander over de hier aanwezige handschriften. Een scriptorium schijnt hier niet voorhanden te zijn geweest, de handschriften moeten dus elders zijn vervaardigd. De oudste bekende uitgave in druk, aanwezig te Amersfoort, wordt vermeld in 1565; dit werk is in 1473 te Utrecht gedrukt.

De lotgevallen van deze bibliotheek, die na de protestantse omwenteling van 1579 tot stadsbibliotheek of Librije werd gemaakt, worden vervolgens behandeld. Een bekende boekdrukker in het 17de-eeuwse Amersfoort, de erfhuismeester Joost Plasschaert, aan wie in ons blad van 1973 reeds een uitvoerig artikel door de oudgemeentearchivaris van Utrecht, mr. J.W.C. van Campen, werd gewijd, komt vervolgens

ter sprake. De 18de-eeuwer Johannes Clerck trad op als stadsdrukker; tot 1794 werden alle plakaten van het stadsbestuur door de familie Clerck gedrukt, waar bovendien politieke en religieuze pamfletten verschenen. De drukkersfamilie Clerck werd in 1794 door de familiefirma Blankenberg vervangen, die deze functie tot 1918 vervulde.

Het ging hier steeds om kleine ondernemers, die geen omvangrijke werken verzorgden: de grote werken over Amersfoort en zijn geschiedenis van Antonius Matthaeus en Van Bommel werden elders uitgegeven en gedrukt. Courantenbedrijven waren toen hier ter stede niet gevestigd; die moet men te Amsterdam, Haarlem en Leiden zoeken. Vermeld

dienen nog te worden de prijsbanden die hier werden vervaardigd om te worden uitgereikt aan de beste leerlingen van de Latijnse School.

Daarna komen aan de orde het in de 18de eeuw onder invloed van de Verlichting ontstane collectieve boekenbezit, in de 19de eeuw voortgezet door het Departement Amersfoort van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen (opgericht in 1817), dat een uitleenbibliotheek exploiteerde (vooral educatieve werken, doch ook historische romans). De Librije werd zelden geraadpleegd: veel aldaar aanwezige boeken waren immers in het Latijn geschreven. De Gemeentebibliotheek, opgericht in 1876, was ook al geen succes. Andere boekerijen werden vaak door drukkerijen geëxploiteerd. In de tweede helft van de 19de eeuw nam het aantal drukkerijen en uitgeverijen aanzienlijk toe. Het grote werk van Van Rootselaar over Amersfoort 777-1580 werd in deze stad gedrukt. Een bekende drukker, tevens uitgever van de Amersfoortsche Courant, was Van Bommel van Vloten; later werd dit blad uitgegeven door Aron A. van Cleeff (1856-1921). In deze tijd komen er veel couranten bij, meestal verschijnend als weekbladen voor Amersfoort en omstreken, geëxploiteerd door verschillende uitgevers/drukken.

Er volgt dan een beschouwing over de verschillende soorten ondernemers. Brongers telt er vanaf de 16de eeuw in totaal ca. 200 bedrijfjes van drukkers, uitgevers, boekbinders, boekhandelaren en bibliotheken. Waarschijnlijk onder invloed van de School voor Wijsbegeerte aan de Dodeweg treffen wij onder te Amersfoort uitgegeven en gedrukte werken veel publicaties over transcendentale filosofie, esoterische en dergelijke onderwerpen, wereldvrede, ontwapening (onder invloed van Wereldoorlog I), Barchembladen, brochures enz. Invloed van de commune Walden te Bussum, die te Amersfoort een chocoladefabriek exploiteerde, is aannemelijk. Vermelding verdienen ook de jeugdboeken, zoals de bij Valkenhoff uitgegeven, in die jaren en nog lang daarna veel gelezen werken van Cissy van Marxveldt en Johan Kievit.

Tenslotte worden diverse boekhandels besproken (in onze eeuw in totaal een twintigtal). Het spreekt vanzelf dat hierbij de Algemene Boekhandel uitvoerig aandacht krijgt. In het jubileumjaar 1996 werd de leiding van de zaak door De Weijer overgedragen aan een 'manageteam' van drie personen, waaronder zijn dochter. In deze tijd verschijnt er ook een filiaal in de nieuwbouwuurt Kattenbroek. Leesgezelschappen en boekenkringen zijn in de tweede helft van de 19de eeuw en in de 20ste eeuw vrij talrijk, doch wij beschikken over weinig gegevens daarover: notulen zijn niet overgeleverd, slechts een paar boekenlijsten zijn voorhanden. Naast algemene boekhandels worden ook antiquariaten vermeld. Het boek wordt afgesloten met een lijstje van geraadpleegde bronnen. De hierboven gegeven opsomming kan moeilijk een volledig beeld opleveren van de enorme rijkdom van tot dusver onbekende gegevens.

Ook waar feiten reeds elders werden vermeld biedt het boek, wegens de spreiding hiervan over meestal moeilijk toegankelijke publicaties, een zeer welkome aanwinst voor de kennis van het geestelijke leven in Amersfoort, waarvoor wij de auteur ten zeerste dankbaar moeten zijn. Het boekje is helaas niet in de handel: het diende als jubileumgeschenk voor klanten bij aankoop van andere boeken.

J.H.

W. Bos, *Eeuwsprongen in de geschiedenis van Leusden* (Leusden 1995), 55 blz., Ill., f 20,- door overmaking op banknr. 335 950 698 t.n.v. W. Bos, Leusden.

De auteur neemt drie ijkjaren tot uitgangspunt, te weten 1885, 1785 en 1685. Het meest uitvoerig is hij over 1885 (blz. 3-36). Aan de hand van originele stukken bericht hij over ondermeer de gemeentelijke organisatie, diverse beroepen en het kerkelijk leven. Uit 1785 (blz. 37-49) zijn het met name gegevens over belastingen en het kerkelijk leven. De bronnen uit 1685 (blz. 50-53) zijn nog beperkter maar de geduldige lezer krijgt nog een toegift uit 1585. Op 4 augustus van dat jaar werd Joannes van Ameringe 'de pastorie en cure van Leusden' door de Staten van Utrecht ontnomen en besloten zij een hervormde predikant aan te stellen. Bos geeft dus geen samenvattende geschiedenis van Leusden in de bovengenoemde jaren maar wel een aardige bloemlezing uit diverse archivalia.

Arian van Diermen, *Van Diermen in Amersfoort. Geschiedenis van de families met de naam Van Diermen in Amersfoort* (Wageningen 1996), 60+14 blz., ill., f 30,- (excl. verzendkosten), te bestellen bij de auteur, Roghorst 291, 6708 KW Wageningen.

Toen de auteur in 1980 begon met genealogisch onderzoek, beseftte hij niet hoe gecompliceerd de relaties tussen de verschillende Van Diermens in en in de omgeving van Amersfoort lagen. En veel ervan is nog steeds niet opgelost. De naam houdt waarschijnlijk verband met een hoeve en een stuk grond genaamd Diramme bij Putten uit de 13de eeuw. Daarna komen er vele Van Diermens voor in het westelijk deel van de Veluwe. In de polder Arkemheen is nog steeds een boerderij Groot Diermen. In de 17de eeuw duiken er ook Van Diermens op in Amersfoort. De auteur gaat zo goed mogelijk hun onderlinge relaties na. Speciale aandacht besteedt de schrijver aan Cornelis van Diermen, een kleermaker (1770-1849) en diens dochter Willemijntje,

die vijf buitenechtelijke kinderen zou krijgen. Hij geeft door de ogen van Cornelis een beeld van Amersfoort op het eind van de 18de eeuw en de turbulente gebeurtenissen van die tijd. Het boekje bevat verder tal van genealogische tabellen.

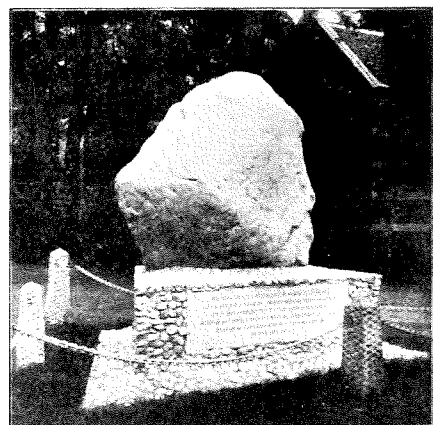
P.P. Steijn, *Meestertekens op het dak* (Cuijk, z.j.), 64 blz., ill., f 24,75 door overmaking op girorekening 547152 van P.P. Steijn, Bosch en Duijn.

De ondertitel van dit boek luidt 'Een verkenning naar de verschijningsvormen van trotseerloodjes van ± 1580 tot 1995'. Trotseerloodjes zijn loden plaatjes, bijna altijd in de vorm van een wapenschild, die worden gesoldeerd over de spijkers waarmee het lood op daken en dakkapellen is vastgezet. Op deze wijze worden de spijkers afgedekt en beschermd tegen weersinvloeden en wordt inwatern voorkomen. Er staan stadswapens, werktuigen van dakdekkers, jaartallen, initialen en dergelijke op. Ze werden gebruikt door de gildemeesters. Zo'n 35 jaar is de schrijver met zijn onderzoek bezig geweest en heeft hij in die periode enorm veel trotseerloodjes opgespoord en gegevens gevonden over hun makers. Het is heel verheugend, dat de resultaten van dit onderzoek nu te boek gesteld zijn. Te meer ook daar alle beschreven trotseerloodjes ook in getekende vorm duidelijk gereproduceerd worden. In Amersfoort heeft de auteur twintig verschillende exemplaren gevonden. In een herdruk kan hij er een 21ste aan toevoegen want voor de restauratie van de Koppelpoort is speciaal een nieuw trotseerloodje gemaakt met een afbeelding van St. Joris.

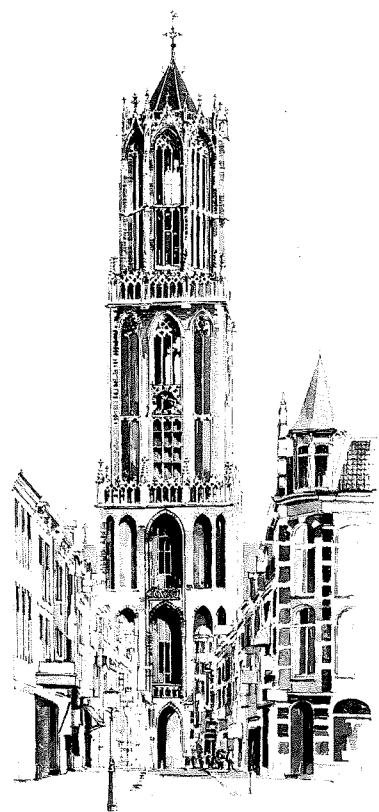
Gids voor Amersfoort en Omstreken

DOOR VIDI.

- Met 10 Prentbriefkaarten en Wandelkaart. -

- UITGAVE VAN J. VALKHOFF - AMERSFOORT. -

Domtoren

De Gemeentelijke Archiefdienst in Utrecht voert een actief beleid als het gaat op topografische afbeeldingen door thans levende kunstenaars. Kunstenaars worden uitgenodigd hun topografisch werk op het archief te presenteren opdat daar bekeken kan worden of het interessant is voor aankoop. Zowel het onderwerp als de artistieke kwaliteit spelen daarbij een belangrijke rol. Soms worden kunstenaars ook gevraagd om een bepaald onderwerp of plek in de stad uit te beelden. Zo kreeg het hoofd van de afd. Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort, C. van den Braber, opdracht om de Domtoren te aquarelleren. Het resultaat beelden wij hierbij af.

Van Schayck

In aanvulling op het artikel van J.A.L. de Meyere, J.G. Smit en A.A. Volkers-de Ruiter over de memorietafel van de familie Van Schayck (Flehite 25 nov. 1995, p. 4-13) kan nog meegedeeld worden dat zich in de collectie van het Museum een grafsteen(?) bevindt met het opschrift 'Jacob Willemsen van Schaeick'. Waarschijnlijk betreft het Jacob van Schayck, bekend als bombazijnwerker in de

periode 1582-1587, zoon van Willem van Schayck en Petertgen Cornelisdr. (zie de genealogische tabel op blz. 5 van bovengenoemd artikel). De steen werd gevonden bij de bouw van de conciërgewoning van het Museum in 1892.

Orgel oudkatholieke kerk

In 1977 werd in de oudkatholieke kerk aan 't Zand een orgel geplaatst, dat afkomstig was uit de kapel van het Leytonstone Hospital in London, waar het vanaf 1927 voor de liturgische begeleiding had gezorgd. Het orgel was in 1871 vervaardigd door de Engelse orgelbouwer August Gern, die daarbij gebruik maakte van 18de eeuws pijpwerk. Dit orgel moet grondig gerestaureerd worden. De kosten hiervoor bedragen f 225.000,-. Ongeveer driekwart van dit bedrag is reeds bijeen. Voor het resterende is een actie opgezet waarbij men een van de pijpen kan adopteren. De prijzen hiervan variëren tussen de f 200,- en f 5,-. Nadere inlichtingen bij het secretariaat van de Stichting Restauratie Kunstbezit van de Oud-Katholieke Parochie van de Heilige Georgius te Amersfoort: mevr. M. van 't Erve-Verheij, Van Dedemlaan 31, 3871 Hoewelaken, tel. 033-2534787.

Geschiedenis van Utrecht

Gaarne maken wij onze lezers extra attent op de ingesloten folder over het te verschijnen drielijge standaardwerk over de geschiedenis van Utrecht, dat dit najaar zal verschijnen. Bij voorintekening krijgt men een aanzienlijke korting.

Sabine

Onder de naam Sabine is het Stichts Algemeen Biografisch Netwerk in het leven geroepen. Hierin zijn opgenomen de titels van boeken en tijdschriften over alle mogelijke aspecten van de provincie Utrecht. Het betreft onderwerpen als geschiedenis, landschap, monumentenzorg, archeologie, nijverheid, kunst enz., enz. In eerste instantie worden alle publicaties ingevoerd, die na 1992 zijn verschenen. Daarna komt ook de periode daarvoor aan bod, te beginnen met de titels in de reeds bestaande bibliografieën in boekvorm. Het bestand van Sabine is in een groot aantal Utrechtse bibliotheken te raadplegen, maar ook via Internet. Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot de Stichting Stichtse Geschiedenis, Mariaplaats 23, 3511 LK Utrecht, tel. 030-2343880.

Drieluik Oldenbarnevelt

In *Flehite* 24 (1994), p. 4-10 verscheen een artikel van Ph. Maarschalkerweerd over een 'vals' drieluikje, dat waarschijnlijk voor Johan van Oldenbarnevelt was vervaardigd. Hierin werd meegedeeld, dat op grond van dendrochronologisch onderzoek het hout van het middenpaneel afkomstig moet zijn van een boom geveld in de periode 1616-1630. Dit betekende, dat het drieluikje nog net voor de dood van Van Oldenbarnevelt vervaardigd had kunnen worden. Nader onderzoek heeft echter uitgewezen, dat de vroegst mogelijke veldatum nu gesteld kan worden op 1605. Hierdoor wordt de relatie tussen de raadpensionaris en het bewuste drieluikje nog aannemelijker.

Kamerbeek

De Kamerbeek Groep

Gespecialiseerde bedrijven op het gebied van onroerende goederen, verzekeringen, sparen, beleggingen, financieringen en pensioenadviezen. Ons Amersfoorts advieshuis vindt u aan de Bergstraat 9-11. Vakmensen geven u daar, door harmonieus samenspel, een optimaal advies. Voor u een hele zorg minder. Kunt u met een gerust hart naar Flehite gaan. Misschien zien we elkaar nog ...

vanGeet

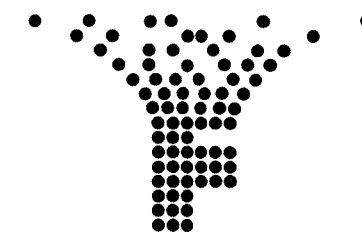
ontwerpt en installeert

Van Geet Installaties B.V.

* Elektrotechniek
* Werktuigbouwkunde
* Onderhoud en Service

Hardwareweg 7
Postbus 352
3800 AJ Amersfoort

Telefoon: 033 - 4559911

Cadeaus uit Flehite

Boeken

Amersfoortse sociëteiten	f 24,50
Amersfoort, architectuur en stedenbouw 1850-1940	f 29,90
Randenbroek	f 24,50
Rommelenburg herontdekt	f 7,50
Bouwen met karakter	f 24,95

Prenten

Afdrukken van de originele etsplaten van Van Liender (1760) met Amersfoortse stadsgezichten	
Per stuk	f 30,00

Diversen

Oude Flehite agenda's	
per stuk	f 1,00